

■ Dr. Öğr. Üyesi Eyüp Kaan DEMİRKİRAN* ■

İNSAN HAKLARI AVRUPA MAHKEMESİ VE ANAYASA MAHKEMESİ BİREYSEL BAŞVURU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE SUÇ İSNAT EDİLEN KİŞİNİN ASGARİ HAKLARINDAN BİRİ OLARAK AVUKAT VASITASIYLA TEMSİL EDİLME HAKKI

THE RIGHT TO BE REPRESENTED BY A LAWYER AS ONE OF THE MINIMUM RIGHTS OF THE PERSON CHARGED WITH A CRIME WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DECISIONS OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS AND THE INDIVIDUAL APPLICATION DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT

ÖZET

Avukatla temsil hakkı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin (İHAS) altıncı maddesi koruması altındadır. Bu hak gerek ceza hukuku gerek özel hukuk uyumsuzluklarında gündeme gelebilmektedir. Bu çalışmada avukatla temsil hakkı İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) içtihatlarındaki görünümünü ile detaylı bir biçimde incelenmiştir. Avukatla temsil hakkı çeşitli sınırlamalara tâbi tutulabilir. Bu sınırlamalar çalışmada incelenmiştir. Çalışmada soruşturma ve kovuşturma aşamalarında avukatla temsil hakkını ilgilendiren sorunlar açıklanmıştır. Her alt başlık altında İHAM içtihadı ortaya konduktan sonra Anayasa Mahkemesi'nin (AYM) konu hakkındaki içtihadı açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi, Avukatla temsil hakkı, Adil yargılanma hakkı, Anayasa Mahkemesi, Bireysel başvuru.

ABSTRACT

The right to legal representation is protected by Article 6 of the European Convention on Human Rights (ECHR). This right may arise in both criminal law and private law disputes. In this study, this right is examined in detail in the context of the European Court of Human Rights (ECtHR). Limitations on this right, the problems concerning this right at the investigation and prosecution stages are explained. Case law of the ECtHR and the Constitutional Court of Turkey is presented.

Keywords: European Court of Human Rights, Right to be represented by a lawyer, Right to a fair trial, Constitutional Court, Individual application.

Araştırma Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 01.03.2024 Kabul Tarihi: 22.04.2024

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1729-8101>

Türk-Alman Üniversitesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, demirkiran@tau.edu.tr

GİRİŞ

Kişinin avukatla temsil edilme hakkı adil yargılanma hakkı altında gündeme gelmektedir. Avukatla temsil hakkı İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İHAS) m. 6'da yer alırken adil yargılanma hakkı 1982 Anayasası'nda m. 36'da düzenlenmiştir. Avukatla temsil hakkı bağlamında yapılan incelemelerde öncelikle avukatla temsil hakkı ile ilgili genel bilgi verilecektir. Daha sonra inceleme, suç isnadı olan davalar ile başlayacaktır. Suç isnadı olan davalarda bu hakkın incelenmesi soruşturma ve kovuşturma aşamaları şeklinde ikiye bölünecektir. Soruşturma aşamasında öncelikle suç isnadının başlangıcı ve avukatla temsil hakkının sınırlandırılması gibi bazı temel hususlar açıklanacaktır. Ardından soruşturma aşamasında meydana gelen ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi (İHAM) ile Anayasa Mahkemesi (AYM) bireysel başvuru kararlarına yansıyan konular tematik bölümlenmelerle incelenecektir. Aynı durum kovuşturma aşaması için de gerçekleştirilecektir. Bundan sonra ise avukatla temsil hakkından feragat ve avukatın sorumluluğunun denetimi konuları aynı sistematik dahilince önce İHAM daha sonra AYM kararları düzleminde ele alınacaktır.

1982 Anayasası ve İHAS hakkında yapılan bu incelemeler, her konu başlığı altında alt başlıklar oluşturularak meydana getirilecektir. Diğer bir ifadeyle, bir konuda İHAM'ın yaklaşımı açıklandıktan sonra konu hakkında tespit edilen AYM bireysel başvuru kararları üzerinden AYM'nin yaklaşımı belirlenecektir. AYM'ye bireysel başvuru ile paralellik kurmak¹ ve güncel İHAS içtihatlarına ağırlık vermek amacıyla bu incelemelerde son dönem kararlarına ağırlık vermeye gayret edilecektir.

1. İNSAN HAKLARI AVRUPA SÖZLEŞMESİ VE 1982 ANAYASASI'NDA AVUKATLA TEMSİL HAKKI

İHAS'ın altıncı maddesinde adil yargılanma hakkı (right to fair trial) düzenlenmektedir. Altıncı maddenin üçüncü fıkrası, devlet otorite-

¹ 5982 sayılı anayasa değişiklikleri içeren Kanun'un m. 18 hükmünde, 1982 Anayasası'nın m. 148 düzenlemesinde değişiklik yapılarak Anayasa Mahkemesi'nin bireysel başvuruları hükme bağlayacağı ifade edilmiş ve bu Yasa, 12.09.2010 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edilmiştir.

lerince suçla itham edilen kişinin sahip olduğu minimum hakları ibraz etmektedir.² Bunlardan bir tanesi de kişinin kendi kendini savunması veya savunmasında bir müdafinin yardımından yararlanması hakkıdır.³ Resmi çeviride⁴ İHAS m. 6/3-c bendi “c) *Kendi kendini müdafaa etmek veya kendi seçeceği bir müdafii veya eğer bir müdafii tayin için malî imkânlardan mahrum bulunuyor ve adaletin selâmeti gerektiriyorsa, mahkeme tarafından tayin edilecek bir avukatın meccani yardımından istifade etmek*” şeklinde ifade edilmiştir. Bu hak, İHAS haricinde diğer uluslararası insan hakları belgelerinde de yer almaktadır⁵; ancak bu çalışmada İHAS ve 1982 Anayasası düzlemlerinde konunun incelenmesi ile sınırlı kalmaktadır.

² Feyyaz Gölcüklü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Adil Yargılanma”, AÜSBFD, C. 49, S. 1, 1994, s. 201.

³ Sibel İnceoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı”, Editör: Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, Haziran 2013, s. 261.

⁴ İHAS resmi çeviri için Bkz: R.G. Tarihi: 19.03.1954, R.G. Sayısı: 8662.

⁵ Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (BM MSHS) m. 14/3/b hükmü, suçla itham edilen kişinin kendi seçtiği avukatla görüşebilmesi ve kendi savunmasını hazırlayabilmesi için yeterli imkânların, suçlanan kişiye tanınacağını hüküm altına almıştır. Sözleşme metni için Bkz: İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslararası-sözleşme/> (e. t.: 18.04.2024). Avukatla temsil hakkını da içeren adil yargılanma hakkının tarihsel gelişimi için Bkz: İlyas Doğan, M. Balkan Demirdal, “Adil Yargılanma Hakkı”, Editör: İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, 4. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2020, s. 662-663. Avukatla temsil hakkına bölgesel insan hakları sözleşmelerinde de rastlanır. İHAS düzlemi bu çalışmada ayrıntılı olarak açıklanmakta beraber Amerikalılar Arası İnsan Hakları Sözleşmesi (AAİHS) m. 8/2/d hükmü suçlanan kişinin, şahsi olarak veya kendi seçtiği bir avukat vasıtasıyla, bu avukatla serbestçe ve görüşmenin gizliliği sağlanarak iletişim kurması suretiyle, kendini savunması hakkını garanti etmektedir. Sözleşme metni için Bkz: Organization of American States Department of International Law Secretariat for Legal Affairs, American Convention on Human Rights ‘Pact of San Jose, Costa Rica’, https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf (e.t.: 18.04.2024). BM MHMS, AAİHS ve İHAS arasında avukatla temsil hakkının düzenlenişinin karşılaştırılması için Bkz: Charika Marasinghe, “The Right to Legal Assistance in International Law, With Special Reference to the ICCPR, the ECHR, the ACHR”, *Asian Yearbook of International Law*, Volume: 5, 1995, s. 15-17. Yukarıda sayılanların haricinde avukatla temsil hakkına Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi m. 7/1/c hükmünde de rastlanmaktadır. Hükme göre herkes hukuki dinlenilme hakkına sahip olduğu gibi bu hak kişinin kendini savunmasını ve kendi seçeceği temsilcisi ile savunmasını yapmasını da kapsar. Bkz: Organization of African Unity, African Charter on Human and Peoples’ Rights, https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (e.t.: 18.04.2024). Aynı Sözleşme’nin m. 45/c hükmü gereğince prensipler açıklayan İnsan ve Halkların Hakları Afrika Komisyonu, avukatla temsil hakkıyla ilgili daha ayrıntılı hükümleri Adil Yargılanma Hakkına Dair Prensipler’de açıklamıştır. Bkz: African Union African Commission on Human and Peoples’ Rights, Principles and Guidelines on the Right to a Fair Trial and Legal Assistance in Africa, http://hrlibrary.umn.edu/research/ZIM%20Principles_And_G.pdf (e.t.: 18.04.2024), s. 5-7.

İHAS m. 6/1 adil yargılanma hakkının uygulanma alanını medeni hak ve yükümlülükler ile cezai alan şeklinde çizmektedir. Avukatla temsil hakkı⁶ ise m. 6/3-c’de suçla itham edilen kişinin hakları arasında yer almaktadır. Altıncı maddenin 1982 Anayasası’ndaki karşılığı ise Anayasanın 36. maddesidir. Maddenin birinci fıkrasında herkesin adil yargılanma hakkına sahip olduğu belirtilmektedir.⁷ Ancak avukat yardımıyla temsil hakkı açıkça maddede yer almamaktadır. Bununla beraber m. 36/1’de “herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle...” dendiği için AYM burada meşru vasıta ve yollar ifadesi içerisinde müdafî yardımından yararlanmanın da bulunacağını belirtmektedir.⁸ Bununla beraber belirtmek gerekir ki, adil yargılanma hakkının her unsuru 1982 Anayasası’nda yer almayabilir; ne var ki m. 36’nın lafzî karşısında bunların maddeye içkin olduğu, bu sebeple m. 6 ile 1982 Anayasası m. 36 arasında esaslı bir fark meydana gelmediği belirtilmiştir.⁹

⁶ İHAS metninin resmi çevirisinde yukarıda da ifade edildiği gibi “kendi seçeceği bir müdafî” ve “tayin edilecek bir avukat” ifadeleri yer almaktadır. BM MSHS m. 14/3 İngilizce metninde “counsel of his own choosing” ve Türkçe metinde “kendi seçtiği avukatla” ifadeleri bulunur. Türkçe metin için Bkz: R.G. Tarihi: 21.07.2003, Sayı: 25175. AAIHS m. 8/2 “legal counsel” ifadesini kullanmıştır. Türkçe literatürde de bu hak “müdafinin yardımından yararlanma hakkı” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz: İnceoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı”, s. 264. Bunun yanında bu hakkın “avukat ve adli yardımdan yararlanma hakkı” olarak anıldığı da görülmektedir. Bkz: Doğan, Demirdal, “Adil Yargılanma Hakkı”, s. 692. Bu çalışmada terminoloji olarak “avukatla temsil hakkı” kullanımı tercih edilmiştir. Avukatla temsil hakkı, kendisine suç isnat edilen herkes için geçerlidir. Bkz: William A. Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary*, Oxford University Press, 2015, s. 307. Bir davada İHAM, başvuranın kendisinin bir insan hakları savunucusu olarak yasal geçmişine dayanılarak talebinin ulusal mahkemeler tarafından reddedilmesi hakkında, böyle bir uygulamanın hem iç hukuka aykırı hem keyfi bir uygulama olduğu tespitlerini yapmıştır. Bkz: İHAM Vyerentsov/ Ukrayna, B. No: 20372/11, K.T: 11.04.2013, parag. 79.

⁷ Madde 36/1’in lafzî şöyledir: “Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma ile adil yargılanma hakkına sahiptir.” Savunma adil yargılanma hakkının bir parçası olmakla beraber önemi sebebiyle m. 36’da ayrıca vurgulanmıştır. Bkz: Akif Yıldırım, “Müdafî Yardımından Yararlanma Hakkının Bireysel Başvuru Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 125, Ocak 2017, s. 100. Hak arama hürriyetini bu şekilde ilk kez Kanun-i Esasî’nin m. 83 hükmü düzenlemiştir. Bkz. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2018, s. 404. Anayasa’nın m. 36 hükmünde yer alan hak arama hürriyeti, “Koru(n)ma Hakları” başlığı altında, koruyucu haklardan biri olarak da nitelenmektedir. Bkz: Bülent Tanör, Necmi Yüzbaşıoğlu, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 17. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2018, s. 211-212.

⁸ AYM Cevdet Ayaz ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2016/13689, K.T.: 19.11.2019, parag. 47, AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 14/12002, K.T: 08.12.2016, parag. 72.

⁹ İnceoğlu, “Adil Yargılanma Hakkı”, s. 285. Adil yargılanma hakkının bazı unsurlarının 1982 Anayasası’nın çeşitli maddelerine dağılımı olarak düzenlendiği de belirtilmelidir. Örneğin mahkemelerin bağımsızlığına dair m. 138’de, duruşmaların aleniliğine dair m. 140’ta düzenlemeler bulunur. Bkz: Esra Bahar, “Türkiye Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında ‘Adil Yargılanma Hakkı’”, *Adalet Dergisi*, Sayı: 68, 2022/1, s. 262.

Suç isnadı altındaki kişinin hakları dışında, yani cezai alan haricinde, özellikle mahkemeye başvuru hakkıyla¹⁰ bağlantılı olarak adli yardımdan yararlanamama konusu avukatla temsil hakkını gündeme getirebilir.¹¹ Avukatla temsil hakkı İHAS m. 6/1 kapsamında hakkaniyete uygun yargılama içerisinde ayrıca kimi durumlarda silahların eşitliği ilkesi ve tarafların etkili katılımı ilkeleri bağlamında da önem kazanabilir.¹² Çalışma bir makale olduğu için bu yönlerden sınırlanarak içtihadın

¹⁰ İHAS m. 6/1 metninde mahkemeye başvuru hakkı açıkça yer almamaktadır. Metinde yasayla kurulmuş tarafsız ve bağımsız bir mahkemede yargılanma hakkı yer alır. Ancak İHAM içtihadında mahkemeye erişim hakkının adil yargılanma hakkı kapsamında olduğu kabul edilmektedir; zira kişinin mahkemeye başvuru hakkı olmaz ise mahkeme önünde yargılanma hakkının da gerçekleşmeyeceği ifade edilmiştir. Bkz: İHAM Golder/ Birleşik Krallık, B. No: 4451/70, K.T.: 21.02.1975, parag. 35. Mahkemeye erişim hakkı için Bkz: Osman Doğru, Atilla Nalbant, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, C: 1 (İHAS 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. Maddeler), Ankara, 2012, s. 619.

¹¹ Pieter van Dijk, G. J. H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 3. Edition, Kluwer Law International, 1998, s. 463; Sibel İncoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı: Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, Mart 2013, s. 332-333. İHAM, mahkemeye erişim hakkının mutlak bir hak olmadığını belirtmektedir. Bu hakkın, İHAS m. 6'de zımnen bulunduğu kabul edilmektedir. Bkz: İHAM Golder/Birleşik Krallık, parag. 26-36. Hakkın sınırlanmasının denetiminde uygulanacak kriterler İHAM tarafından Ashingdane davasında açıklanmıştır. Bu inceleme testine göre a) sınırlamanın meşru bir amacı olmalıdır b) sınırlama hakkın özüne dokunmamalıdır c) sınırlamada kullanılan araç ile ulaşılmak istenen amaç arasında orantılılık ilişkisi olmalıdır. Bkz: İHAM Ashingdane/Birleşik Krallık, B. No: 8225/78, K.T.: 28.05.1985, parag. 52-60. Mahkemenin hukuki yardım hususu ve mahkemeye erişim hakkı içtihadı hakkında özellikle Bkz: İHAM Koni/Kıbrıs, B. No: 66048/09, K.T.: 27.10.2015, parag. 50-55; İHAM Dachneviç/Litvanya, B. No: 41338/06, K.T.: 20.11.2012, parag. 40-41, 56-66; İHAM N.J.B.D./Birleşik Krallık, B. No: 76760/12, K.T.: 27.10.15, parag. 75-80; İHAM Shamoyan/Ermenistan, B. No: 18499/08, K.T.: 07.07.15, parag. 6-13, 26-33; İHAM Foltis/Almanya, B. No: 56778/10, K.T.: 30.06.16, parag. 37-42, 43-49. Adli yardım talebinin reddedilmesi sebebiyle mahkemeye erişim hakkının ihlâl edilmesi konusu altında avukatla temsil AYM bireysel başvuruları önünde de gündeme gelebilmektedir. Bu konuda özellikle Bkz: AYM, Famiye Begim ve Mehmet Tahir Begim Başvurusu, B. No: 2017/21882, K.T.: 10.02.2021, parag. 50-51, 56; AYM Mehmet Akdoğan ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2013/817, K.T.: 19.12.2013, parag. 38; AYM, Musa Erbeyi Başvurusu, B. No: 2021/29451, K.T.: 13.04.2023, parag. 4; AYM, Fatih Kökçinar Başvurusu, B. No: 2021/52647, K.T.: 13.04.2023, parag. 4; AYM, Tacettin Ceylan Başvurusu, B. No: 2017/39062, K.T.: 10.11.2021, parag. 69; AYM, Eslem Hıfı Karakoyunlu Başvurusu, B. No: 2021/17210, K.T.: 13.04.2023, parag. 4; AYM Erol Aydeğer Başvurusu, B. No: 13/4784, K.T. 07/03/2014, parag. 34; AYM Cihan Yeşil Başvurusu, B. No: 13/8635, K.T. 06/05/2015, parag. 34, 42-43.

¹² Hakkaniyete uygun yargılama içerisinde silahların eşitliği ve tarafların etkili katılımı ilkeleri de avukatla temsili öne çıkarılabilir. Ne var ki avukatla temsilden adli yardım sebebiyle yararlanılamaması İHAM tarafından mahkemeye erişim hakkı bakımından ele alınır. Bkz: İncoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı: Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*, s. 332. İHAS m. 6/1'de hakkaniyete uygun bir yargılama yapılacağından söz edilmektedir. İHAM içtihadında bu ilkenin pek çok alt unsuru belirlenmiştir. Bunlardan biri de silahların eşitliği ilkesidir. Bu ilke yargılamada taraflar arasında hakkaniyete uygun bir biçimde dengenin sağlanmasını amaç edinir. Bkz: Stefan Harrendorf, "Artikel 6 Recht auf ein faires Verfahren", (Hrsg.) Jens Meyer-Ladewig, Martin Nettekheim, Stefan von Raumer, *Europäische Menschenrechtskonvention Handkommentar*, S. Auflage, Baden-Baden: Nomos, 2023, parag. 117. Erişim Adresi: Beck-Online, <https://beck-online.beck.de> (e.t.: 18.04.2024).

en yoğun olduğu suç isnadı altındaki kişinin avukatla temsil hakkını esas almıştır.¹³ Çalışmada anayasa hukuku perspektifi ile anayasal bir hak olan avukatla temsil hakkı bu sınırla, İHAM ve AYM bireysel başvuru kararları çerçevesinde detaylı olarak incelenecektir. Çalışmadaki alt başlıklar, içtihatlarda ortaya çıkan sorunsallar ve temel ilkeler etrafında belirlenmiştir.

2. SUÇ İSNADI OLAN DAVALARDA AVUKATLA TEMSİL HAKKI

A) TEMEL İLKELER

1- Genel Olarak

Suç isnadı olan davalar ile ilgili yapılan incelemeler, yargılama prosedürü dikkate alınarak temelde soruşturma ve kovuşturma aşamaları şeklinde ikiye ayrılmıştır.¹⁴ Burada öncelikle suç isnadının başlangıç anının tespitine, daha sonra avukatla temsil hakkının sınırlandırılması rejiminin nasıl düzenlendiğine bakılacaktır.

2- Suç İsnadının Başlangıç Anının Tespiti

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Soruşturma aşaması ile ilgili bahsedilmesi gereken ilk nokta, adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerin ne zaman başlatılacağı ola-

¹³ Ancak diğer yönlerle ilgili yukarıdaki dipnotlarda önemli kararlar işaret edilmiştir. Bunun yanında hakın iharetilen diğer yönlerine yönelik içtihadın nispeten sınırlı olduğu gözlenmiştir.

¹⁴ Bu ise içtihatlarda ortaya çıkan sorunsalları ortaya koymak açısından kolaylık olması adınadır. Soruşturma aşaması, Türk hukukunda Ceza Muhakemesi Kanunu (CMK) m. 2/1-e hükmü gereği suç şüphesinin öğrenilmesinden iddianamenin hazırlanıp kovuşturma aşamasına geçilmesine kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Kovuşturma aşamasından ise CMK m. 2/1-f hükmü gereği iddianamenin kabulünden hükümün kesinleşmesine kadarki süreç anlaşılır. Öte yandan ulusal düzenlemeler belirli bir yönde olsa dahi İHAM özerk yorum yöntemi sebebiyle İHAS metnindeki ifadeleri geniş yorumlayarak ulusal düzenlemeden farklı bir anlam da verebilir. Bkz: İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, 7. Baskı, İstanbul: İmge Yayınevi, 2013, s. 207-208. Örneğin mahkemenin, mağdur kavramına geniş bir anlam vererek bireysel başvuru alanını genişlettiği hakkında Bkz: İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 13. Baskı, İstanbul: Legal Yayınevi, 2018, s. 314. Çalışmada tüm bunlar dikkate alınmış ve İHAM içtihatlarında çizilen çerçeve esas alınmış olmakla beraber soruşturma ve kovuşturma şeklinde ikili bir ayırım altında inceleme yapılmıştır.

caktır. Kişinin suçla itham edilmesiyle beraber artık İHAM m. 6/3 bağlamında söz konusu hakların devreye girdiğini söylemek gerekir.¹⁵ Kişinin suçla itham edilme anının değerlendirilmesinde ise mahkeme esnek bir yaklaşım benimsemektedir. Yani kişinin suçla itham edilmiş sayılması için mutlaka kamu gücünün kendisi hakkında soruşturma açmış olması gerekmez. İHAM bu kavramı otonom bir kavram olarak kabul etmektedir.¹⁶ Mahkeme suç kavramını da değerlendirirken geniş bir yaklaşım benimsemektedir. Suçun iç hukuktaki tavsifi, cezanın ağırlığı gibi çeşitli etmenleri göz önüne almaktadır. İç hukukta disiplin yaptırımı olarak görülen bir düzenlemeyi ceza olarak niteleyebilmektedir.¹⁷ Mahkeme içtihadına bakıldığında kural olarak şüphelinin gözaltına alındığı ya da tutuklandığı andan itibaren avukat yardımından yararlanması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸

b) Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi de bireysel başvuru kararlarında avukatla temsil hakkının bir ayırım gözetmeksizin suç isnadı altındaki herkese yargılamanın her aşamasında sağlanması gerektiğini belirtmektedir. Soruşturma aşamasının da bu kapsamda bulunduğunu ifade etmektedir. İHAM kararlarına atıfla yargılama öncesi işlemlerde de bu hakkın sağlanması gerektiğini söylemektedir.¹⁹ Keza CMK m. 149/1 şüpheli veya sanığın soruşturma ve kovuşturmanın her aşamasında müdafî yardımından yararlanabileceğini belirtmektedir. Bunun yanında CMK m. 90/4 kolluğun yakalanan kişiye yasal haklarını bildireceği ve Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği (YGIY)²⁰ m. 6/4 hükmünde bunlar

¹⁵ David Harris, Michael O'Boyle, Colin Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, 2. Edition, Oxford University Press, 2009, s. 204.

¹⁶ İHAM Simeonovi/Bulgaristan, B. No: 21980/04, K.T: 12.05.2017, parag. 121 ve 110-114.

¹⁷ İHAM Huseynli ve Diğerleri/Azərbaycan, B. No: 67360/11, 67964/11, 69379/11, K.T: 11.02.2016, parag. 103; Ayrıca Bkz: İHAM Ogorodnik/Ukrayna, B. No: 29644/10, K.T: 05.02.2015, parag. 105-106.

¹⁸ İHAM Dayanan/Türkiye, B. No: 7377/03, K.T.: 13.10.2009, parag. 31.

¹⁹ AYM Aynur Ayyüzen Başvurusu, B. No: 14/784, K.T: 27.10.2016, parag. 44; AYM Yavuz Arslan Başvurusu, B. No: 2014/16433, K.T.: 09.11.2017, parag. 51.

²⁰ R.G. Tarih: 01.06.2005, R.G. Sayı: 25832.

arasında müdafî hakkının da bulunduğu anlaşılmaktadır. CMK m. 147/1-c hükmünde de şüpheli veya sanığa ifade alma ve sorguda müdafî hakkının bildirileceği de düzenlenmiştir. Tüm bu sebeplerle iç hukukta şüphelinin yakalandığı andan itibaren müdafiden faydalanma hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.²¹ Nitekim AYM de ilke olarak şüpheliye kollukta ilk sorgusundan itibaren müdafî yardımından yararlanma hakkının sağlanması gerektiğini belirtmektedir.²²

3- Avukatla Temsil Hakkının Sınırlandırılması

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Suç şüphesi altındaki kişinin susma hakkı ve soruşturma aşamasında polis nezaretinde kötü muamele görmemesi için önemi haiz olan²³ avukatla temsil hakkı mutlak bir hak olmayıp bu hakkın sınırlandırılması söz konusu olabilir.²⁴ İHAM yargılamanın bütününde mevcut olan avukatla temsil hakkının, soruşturmanın başında suç ithamı altındaki kişiye sağlanmaması durumunda, bunu otomatik olarak hakkın ihlali olarak görmemektedir. Eğer bu eksiklik sürecin diğer kısımlarında tamamlanmışsa, bu durumda hak ihlâl edilmiş sayılmaz. Dolayısıyla önemli olan sürecin tümünün adilliğinin sağlanmasıdır.²⁵ İHAM, eğer suçla itham edilen kişi avukatla temsil hakkından mahrum edilmişse, kişinin avukatla görüşmesinin engellenmesini haklı çıkaracak zorlayıcı sebeplerin (*compelling reasons*) ortaya konması gerektiğini belirtmektedir.²⁶ Örneğin mahkeme, İbrahim ve Diğerleri/ Birleşik Krallık kararında terör tehlikesinin zorlayıcı bir sebep olabileceğini belirtmektedir.²⁷ Şayet zor-

²¹ Nur Centel, Hamide Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 11. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2014, s. 193.

²² AYM Mehmet Oğur Başvurusu, B. No: 2018/5640, K.T.: 12.04.2023, parag. 49.

²³ İHAM Tikhonov/Rusya, B. No: 17969/09, K.T.: 10.12.2015, parag. 44.

²⁴ Christoph Grabenwarter, *European Convention on Human Rights: Commentary*, München: Beck Verlag, 2014, s. 158.

²⁵ İHAM Simeonovi/Bulgaristan, parag. 112-114.

²⁶ İHAM İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık, B. No: 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09, K.T.: 13.09.2016, parag. 258-259, İHAM Krivoshey/Ukrayna, B. No: 7433/05, K.T.: 23.07.2016, parag. 77.

²⁷ İHAM İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık, parag. 276-279.

layıcı sebepler ortaya konamaz veya ortaya sürülen sebepler mahkeme tarafından zorlayıcı sebep olarak nitelenmezse, bu durumda mahkeme sürecin tümünün adillliğini incelerken daha sıkı bir denetim (*strict scrutiny*) yapmaktadır.²⁸

Sürecin tümünün adillliği test edilirken İHAM'ın içtihadında belirlendiği ve dikkate aldığı hususlar Beuze/ Belçika kararında şöyle sıralanmıştır: a) başvuru kişinin yaş veya mental bir sebeple özellikle dezavantajlı olması b) yargılama öncesi aşamayı ve yargılamada delillerin sıhhatini belirleyen hukuksal kurallar ve bu kurallara uyulması c) başvuru kişinin delillerin sıhhatini tartışmaya açabilmesi, d) delillerin niteliği ve elde etme şeklinin, delilin sıhhati konusunda şüphe uyandırması, e) delillerin hukuka uygun elde edilmiş olması ve bir başka sözleşmesel hakkın ihlâl edilmesi durumunda ihlâlin niteliği f) ifade vermede ifadenin niteliği ve sonra ifadenin geri çekilip çekilmediği g) delilin kullanımı ve mahkumiyet kararının verilmesinde delilin esas dayanan delilin önemli bir parçası olup olmaması h) mahkumiyet kararı veren kişinin profesyonel yargıç olması, meslektan olmayan kişi veya jüri üyesi olması, bu kişilerin uyduğu talimatlar ve içerikleri i) suçun soruşturulması ve kovuşturulmasında kamusal menfaat j) ulusal hukukta konan diğer usul güvenceleri.²⁹

b) Anayasa Mahkemesi

CMK m. 149/3, soruşturma ve kovuşturmanın her aşamasında müdafinin şüpheli ve sanıkla görüşme, hukuki yardım sunma, ifade alma ve sorguda yanında olma hakkının kısıtlanamayacağını ve engellenemeyeceğini hüküm altına almıştır. Ancak bu durum, hakkın sınırsız olduğu anlamına gelmez. 676 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile kabul edilen ve 7070 sayılı Kanun'un m. 3 hükmü ile CMK m. 154'e eklenerek yasalaşan fıkraya göre, "*Türk Ceza Kanununun İkinci Kitap Dördüncü*

²⁸ İHAM İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık, parag. 265. Ayrıca Bkz: İHAM Kalēja/ Litvanya, B. No: 22059/08, K.T.: 05.10.2017, parag. 66.

²⁹ İHAM Beuze/Belçika, B. No: 71409/10, K.T.: 09.11.2018, parag. 150. İlgili kriterler için ayrıca Bkz: İHAM, Lalik/Polonya, B. No: 47834/19, K.T.: 11.05.2023, parag. 59-82.

Kısım Dördüncü, Beşinci, Altıncı ve Yedinci Bölümlerinde tanımlanan suçlar ve Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlar ile örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenen uyuşturucu ve uyarıcı madde imâl ve ticareti suçları bakımından gözaltındaki şüphelinin müdafii ile görüşme hakkı Cumhuriyet savcısının istemi üzerine, hâkim kararıyla yirmidört saat süreyle kısıtlanabilir; bu zaman zarfında ifade alınamaz.”³⁰ Avukatla temsil hakkının sınırlandırılması bağlamında yapılacak incelemede AYM, sıklıkla İHAM kararlarına atıf yapmaktadır ve AYM de zorlayıcı sebepler olduğunda avukata erişim hakkının kısıtlanabileceğini ancak bu durumda dahi savunma haklarına zarar verilmemesi gerektiğini belirtmektedir.³¹ Geçerli bir neden tespit edilemediği takdirde sürecin tümünün adillğine zarar gelip gelmediğinin belirlenmesi ve buna göre hakkın ihlâl edilip edilmediğinin açıklanması gerekmektedir.³² İlgili maddenin hak ihlâline sebep vermemesi için kanımızca uygulamada bu hususlara dikkat edilerek hareket edilmelidir.

B) SORUŞTURMA AŞAMASI

1- Avukatla Görüşmenin Gecikmesi

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Kişinin suçla itham edilmesi ve dolayısıyla İHAS altıncı madde bağlamında adil yargılanma hakkının sağladığı güvencelerin gündeme gelmesiyle beraber bir an evvel avukatla görüşme olanağının sağlanması gerekmektedir. Yukarıda da değindiğimiz gibi İHAM, suçla itham edilme anını prosedürün tümünü dikkate alarak kendi belirlemekte ve bu andan itibaren de avukatla temsil hakkının geçerli olduğunu ifade etmektedir.³³ Sanığın avukatla temsil hakkının derhal sağlanması gerekmektedir de bu noktada yaşanan gecikmelerin her zaman adil yargı-

³⁰ Veli Özer Özbek, Koray Doğan, Pınar Bacaksız, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2023, s. 203.

³¹ AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, parag. 78; AYM Yavuz Arslan Başvurusu, parag. 53.

³² AYM Mehmet Oğur Başvurusu, parag. 54.

³³ Harris, O’Boyle, Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, s. 204.

lanma hakkını ihlâl ettiğini söylemek mümkün görünmemektedir. Örneğin; sanığa, soruşturmanın başlamasından sonra ilk üç gün içerisinde avukatla görüşme olanağının sağlanmadığı Simeonovi/Bulgaristan davasında mahkeme sürecin tümüne bakarak avukatla temsil hakkının ihlâl edilmediğine karar vermiştir.³⁴

b) Anayasa Mahkemesi

AYM de İHAM ile aynı şekilde, sürecin tümünü inceleyerek hakkın ihlâl edilip edilmediğine ulaşmak kriterini uygulamaktadır.³⁵ Avukata erişim olanağı engellenmişse, bu durum AYM önünde de doğrudan hakkın ihlâl edildiği anlamına gelmez. Avukatla temsil hakkının bireysel başvuru konusu yapılabilmesi için öncelikle hakkaniyetli bir yargılama yürütülmemiş, bu ilkenin zedelenmiş olması gerekir. Avukata erişim imkânı daha sonraki bir aşamada sağlanmışsa hakkın ihlâl edilmiş olduğu söylenmeyecektir.³⁶ CMK m. 150/1 hükmü, şüpheli veya sanıktan kendisine bir müdafî seçmesinin isteneceğini, şüpheli veya sanığın müdafî seçebilecek durumda olmadığını beyan etmesi üzerine ise kendisine müdafî görevlendirileceğini düzenlemektedir.³⁷

2- Avukatın Yokluğunda Kendini Suçlayıcı İfade Vermek

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Avukatın yokluğunda ve hakları kendisine bildirilmeden kişinin kendisini suçlayıcı ifadeler vermesi, adil yargılanma hakkının ihlâl edilmediği konusu altında incelenmelidir. İfade verilmesi esnasında avukatın bulunması hem susma hakkı açısından hem sanığın baskı altında bulunma ihtimalinin bertaraf edilmesi açısından kilit önem taşı-

³⁴ İHAM Simeonovi/Bulgaristan, parag. 132-144. Başka bir örnek için Bkz: İHAM Chukayev/Rusya, B. No: 36814/06, K.T.: 05.11.2015, parag. 99-106.

³⁵ AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2014/12002, K.T.: 08.12.2016, parag. 78.

³⁶ AYM Muhammet Fatih Berber Başvurusu, B. No: 2018/13628, K.T.: 11.05.2022, parag. 62; AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, parag. 78.

³⁷ Zorunlu müdafilik ile ilgili hususlar ileride incelendiği için burada detaya girilmemiştir.

maktadır. Kimi davalarda, avukat yokluğunda sanığın kendini suçlayan ifadelerinin alınmasına İHAM 3. maddenin ihlâli eşlik edebilmektedir.³⁸ Bu gibi durumlarda mahkeme avukat yokluğunda verilen ifadeye değer atfedilmesini kabul etmemektedir.³⁹ Örneğin Ogorodnik/ Ukrayna davasında İHAM, başvuranın avukat yokluğunda verdiği ifadeyi avukat huzurunda da tekrar etmesine rağmen, olayda 3. madde ihlâli söz konusu olduğu için itirafın değeri üzerinde durulmaması gerektiğine hükmetmiştir.⁴⁰ Bunlarla beraber Mahkeme, m. 3 ihlâli bulunmasa bile m. 6 incelemesi yaparken kötü muamele iddialarını dikkate alabileceğini de ifade etmektedir.⁴¹ Salduz/ Türkiye kararında mahkeme, sanığın avukat yokluğunda kendini suçlayıcı beyanda bulunması ve bu beyanların sanığın mahkumiyetinde kullanılması durumunda prensip olarak savunma hakkına zarar verilmiş sayılacağını belirtmiştir.⁴²

Mahkeme daha önce de değinildiği gibi süreci bir bütün olarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla sürecin bir noktasında meydana gelen aksaklık diğer bir noktada tamamlanmış olabilir. Örneğin sanığın avukat yokluğunda alınan kendini suçlayıcı ifadesinin istinaf aşamasında hükmün kurulmasında esas kabul edildiği hâlde, temyiz aşamasında esas kabul edilmediği Sadkov/Ukrayna davasında mahkeme ihlâl bulmamıştır.⁴³ Bununla beraber avukat yokluğunda alınan beyanın daha sonra hükmün açıklanmasında esas kabul edilmesi durumunda mahkeme ihlâl hükmetmiştir.⁴⁴ Mahkeme ayrıca, avukat yokluğunda kişinin kendini suçlayıcı ifade vermesinin arından, bunları avukat huzurunda kabul etmesi durumunda, ulusal makamların avukat yokluğundaki ifadeler açısından usuli güvenceleri sağlama yükümlülüğünün ortadan kalkmadığına da vurgu yapmaktadır. Diğer bir deyişle, avukat yokluğunda kendini suçlayıcı ifadeler verildiği takdirde mahkemenin tüm sürecin

³⁸ İHAM Turbylev/Rusya, B. No: 4722/09, K.T: 06.10.2015, parag. 62-76.

³⁹ İHAM Turbylev/Rusya, parag. 90-91.

⁴⁰ İHAM Ogorodnik/Ukrayna, parag. 105-111.

⁴¹ İHAM Galip Doğru/Türkiye, B. No: 36001/06, K.T: 28.05.2015, parag. 75.

⁴² İHAM Salduz/Türkiye, B. No: 36391/02, K.T: 27.11.2008, parag. 55.

⁴³ İHAM Sadkov/Ukrayna, B. No: 21987/05, K.T: 06.07.2017, parag. 132-138.

⁴⁴ İHAM Abdulfafur Batmaz/Türkiye, B. No: 44023/09, K.T.: 24.05.2016, parag. 44-52.

adilliği testi uygulamasında, sadece kişinin ileriki bir aşamada avukatla ifadelerini tekrarlamasının, başlı başına süreci adil hâle getiremeyeceği belirtilmektedir.⁴⁵

Truten/ Ukrayna davasında soruşturma aşamasında avukat yokluğunda sanığın kendini suçlayıcı ifadelerinin daha sonraki süreci belirlemesi konusu tartışılmıştır. Bu davada önemli nokta, mahkemenin somut olayın özelliklerini dikkate alarak başta verilen itirafın soruşturmanın devamını, geri dönülmez şekilde belirlemesine işaret etmesidir. Mahkemenin ihlâl bulduğu somut olayda bir öldürme suçlaması söz konusudur ve sanık beyanında öldürmenin gerçekleştiği alana dair önemli bilgiler vermiştir.⁴⁶

b) Anayasa Mahkemesi

AYM de kararlarında İHAM'ın Salduz/Türkiye kararına atıf yaparak avukat yokluğunda sanığın kendini suçlandıran beyanlarının hükmün kurulması esnasında esas alınması durumunda, savunma haklarının telafi edilemez biçimde zarar göreceğini belirtmektedir.⁴⁷ Bunlarla beraber AYM de İHAM gibi avukat yokluğunda sanığın kendini suçlandıran beyanlar verdiği durumlarda kötü muamele ve adil yargılanma hakkı arasında benzer bir yorum yapmaktadır. Burak Çileli başvurusunda başvuran, avukat yokluğunda kendini suçlayan beyanlarda bulunmuştur; ancak başvuran kötü muameleden yakınmamaktadır. Buna rağmen AYM, altıncı madde bağlamında kötü muameleyi inceleyebileceğini belirtmektedir.⁴⁸ Bu olayda başvuran ifadeleri baskı altında verdiğini ifade etmiştir. AYM, İHAM'ın bu iddiaların kovuşturma aşamasında incelenmemesinin önemli bir eksiklik olduğunu belirttiğini vurgulamaktadır.⁴⁹

⁴⁵ İHAM Mehmet Zeki Çelebi/Türkiye, B. No: 27582/07, K.T.: 29.01.2020, parag. 65-67.

⁴⁶ İHAM Truten/Ukrayna, B. No: 18041/08, K.T.: 23.06.2016, parag. 63-76.

⁴⁷ AYM Sami Özbil Başvurusu, B. No: 12/543, K.T.: 15.10.2014, parag. 64.

⁴⁸ AYM Burak Çileli Başvurusu, B. No: 13/2541, K.T.: 09.09.2015, parag. 92.

⁴⁹ AYM Burak Çileli Başvurusu, parag. 89.

Nitekim CMK m. 148/4, müdafî bulunmadığı hâlde kollukta alınan ifadenin, mahkeme ya da hâkim huzurunda şüpheli veya sanık tarafından doğrulanmadıkça hükme esas alınamayacağını açıkça düzenlemektedir. Ancak bir başvuruda, mülga 1412 sayılı Ceza Muhakemeleri Usul Kanunu (CMUK) döneminde gerçekleşen, yargılama esnasında ise 5217 sayılı yeni CMK'nın kabul edildiği bir olayda, avukat yokluğunda kendini suçlayıcı beyanda bulunma problemi tartışılmıştır. Somut olayda 1994 yılında meydana gelen olay sebebiyle başvuru o dönem geçerli CMUK, 2845 Sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulüleri Hakkındaki Kanun ve geçerli mevzuat çerçevesinde yargılanmaya başlanmış, gözaltında avukat yokluğunda kendini suçlayıcı beyanlarda bulunmuştur. Hatta kolluk tarafından başvurucuya yer gösterme ve yüzleştirme işlemi yapılmıştır.⁵⁰ AYM, dönemin mevzuatına uygun olarak gerçekleşse dahi yargılama sırasında 5217 sayılı CMK'nın yürürlüğe girdiğini ve CMK m. 148/4 gereği avukat yokluğunda verilen kendini suçlayıcı ifadenin hükme esas alınamayacağını ifade etmiştir.⁵¹ Karşı oy yazısında ise bir üye, dönemin mevzuatına uygun olarak işlemlerin gerçekleştiğini, yeni CMK'nın yürürlüğe girmesi itibarıyla yargılamada bu işlemlerin tekrarlanamayacağını ve ayrıca mahkumiyetin sadece başvuranın kendini suçlayıcı beyanlarına dayanmadığını belirterek çoğunluk görüşüne karşı çıkmıştır.⁵² Kanımızca burada önemli bir problem, AYM'nin yukarıda açıklanan İHAM'ın Truten/Ukrayna kararındaki içtihadına hiç değinmemiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, avukat yokluğunda alınan kendini suçlayıcı ifade, hükme esas alınmasa bile, başta verilen itiraf soruşturmanın seyrini geri dönülmez bir biçimde belirliyorsa, yargılamanın adillığının zedelendiği İHAM tarafından kabul edilmektedir.⁵³ Oysa bu başvuruda konunun bu yönünün hiç ele alınmamış görünmektedir.

⁵⁰ AYM Behzat Çakar ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2014/16277, K.T.: 13.09.2018, parag. 57-62.

⁵¹ AYM Behzat Çakar ve Diğerleri Başvurusu, parag. 60-62. 1994 senesinde yaşanan ve benzer bir başka başvuruda da AYM aynı yorumu yapmıştır. Başvuruya konu bu olayda avukat yokluğunda baskı altında kendini suçlayıcı tutanağın zorla imzalatılması söz konusudur. Bkz: AYM Erol Kaplan ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2014/14284, K.T.: 27.06.2018, parag. 70-76. Benzer yönde 2004 senesinde yaşanan bir olayda üzerine yapılan bir başka başvuru için Bkz: AYM Burhanettin Yalçın Başvurusu, B. No: 2013/2578, K.T.: 08.09.2015, parag. 56-72.

⁵² AYM Behzat Çakar ve Diğerleri Başvurusu, Serdar Özgüldür'ün Karşı Oy Gerekçesi.

⁵³ İHAM Truten/Ukrayna, B. No: 18041/08, K.T.: 23.06.2016, parag. 63-76.

3- Avukatla Görüşme Süresi ve Koşulları

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Avukatla görüşme süresi ve görüşmenin koşulları da burada incelenmelidir. İHAM Moroz/Ukrayna davasında, şüphelinin avukatıyla görüşmesinin kısıtlanıp kısıtlanmadığını tartışmıştır. Şüpheli, polis merkezinde sorgulanmasından önce avukatıyla üçüncü kişilerin duymayacağı şekilde rahatça görüşmemekten yakınmaktadır. Bu davada mahkeme, avukata erişim hakkının sınırlanmasına dair içtihadını uygulamış, önce sınırlama hakkında zorlayıcı sebeplerin bulunup bulunmadığına bakmıştır. Mahkeme, zorlayıcı sebeplerin bulunmadığını tespit etmiş; ancak sürecin tümünü inceleyerek savunma hakkının zedelenmediğine hükmetmiştir. Zira, suç isnadı altındaki kişi avukat yokluğunda verdiği ifadeleri, avukat huzurunda da tekrar etmiştir. Ayrıca avukat yokluğunda alınan söz konusu ifadelerin hükümde bir etkisi olmamıştır.⁵⁴

Avukatla gizli ve üçüncü kişilerin duymayacağı şekilde görüşme hakkı adil yargılanma hakkının temel bir gereği olarak görülmektedir; zira aksi halde avukatla temsil hakkının etkililiği ortadan kalkacaktır.⁵⁵ İHAM, avukatla suç ithamı altındaki kişi arasındaki görüşme açısından bir dinleme faaliyeti gerçekten meydana gelmese dahi bazı durumlarda ihlâl hükmedebilmektedir; öyle ki mahkeme, şayet suç isnadı altındaki kişinin dinlendiğine dair makul sebeplere dayanan gerçek bir kanaati varsa bu hakkın ihlâl edilmiş sayılacağına hükmetmiştir.⁵⁶ Mahkeme bunlarla beraber, avukatın şüphelinin salt yanında bulunmasının yeterli olmayacağını, etkili bir hukuki destek sunabilmesinin mümkün olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁷

⁵⁴ İHAM Moroz/Ukrayna, B. No: 5187/07, K.T: 03.03.2017, parag. 65-75.

⁵⁵ European Court of Human Rights, *Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb)*, Updated on 31 December 2019, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_criminal_eng (e.t.: 18.04.2024), s. 80, parag. 453.

⁵⁶ İHAM Urazov/Rusya, B. No: 42147/05, K.T: 14.06.2016, parag. 85-86.

⁵⁷ İHAM Soytemiz/Türkiye, B. No: 57837/09, K.T.: 27.11.2018, parag. 44.

Başka bir davada avukatla suç isnadı altındaki kişinin görüşmesi video link sistemi üzerinden gerçekleştirilmektedir. Mahkeme devlet tarafından kurulan, yüklenen ve çalıştırılan bir aygıt üzerinden sağlanan görüşme hakkında şüphelerini açıklamıştır. Mahkeme, burada başka bir düzenleme yapılıp yapılamayacağını sorgulamıştır. Örneğin aynı davada ikinci başvuran ile avukatı aynı şehirde ikamet etmektedir ve mahkeme video link sistemi yerine fiziki şartlar göz önüne alınarak başka bir düzenlemenin yapılıp yapılamayacağını gündeme getirmiştir.⁵⁸ Avukatın ofisinde yapılan haksız aramalar da avukat müvekkil arasında sürmesi gereken özgür iletişim hakkını ihlâl edebilir.⁵⁹

İHAS 6. maddenin 3. fıkrasının c ve b bentleri arasında yakın bir ilişki vardır. 6. maddenin b bendi suç isnat edilen kişinin savunmasını hazırlaması için gerekli kolaylık ve imkânlarla sahip olması hakkını güvence altına alır.⁶⁰ Avukatın suç isnat edilen kişiye etkili bir hukuki destek sağlayabilmesi için de yeterli koşulların sağlanmış olması gerekir ve örneğin yeterli zamanın sağlanmadığı durumlarda hem suç isnadı altındaki kişinin savunmasını hazırlaması için yeterli kolaylık kendisine gösterilmemiş hem de kendisinin avukatla temsil hakkı ihlâl edilmiş olabilir. A.T./Lüksemburg davasında sorgu günü sabahı atanan avukatın etkili bir hukuki destek sağlayamadığı ifade edilmiştir.⁶¹

b) Anayasa Mahkemesi

AYM de avukatla görüşme koşulları hakkında kişi ile müdafî arasında bilgi gizliliğinin korunmasının önemine vurgu yapmaktadır.⁶² Avukatla görüşme koşullarının, avukatla temsil hakkını belirli durumlarda ihlâl edebilmesi mümkündür. İncelediğimiz kararlar içerisinde bu ko-

⁵⁸ İHAM Gorbunov ve Gorbachev/Rusya, B. No: 43183/06, 27412/07, K.T: 1.03.2016, parag. 31-46.

⁵⁹ İHAM Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya, B. No: 11082/06, 13772/05, K.T: 26.07.2013, parag. 632-643.

⁶⁰ Abdullah Çelik, *Adil Yargılanma Rehberi*, Bireysel Başvuru El Kitapları Sayı: 3, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2014, https://www.anayasa.gov.tr/media/3503/adil_yargılanma.pdf (e.t.: 18.04.2024), s. 166-167.

⁶¹ İHAM A.T./Lüksemburg, B. No: 30460/13, K.T: 09.04.2015, parag. 85-91.

⁶² AYM Orhan Patarya Başvurusu, B. No: 2019/42695, K.T.: 20.05.2021, parag. 70.

nyu ilgilendiren kararların konusunun daha çok duruşma aşamasında tutuklu ile avukatı arasındaki görüşme olanaklarına inhisar ettiği görüldüğünden bu konu ileride tartışılmıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki CMK m. 154/1 gerek sanık gerek şüphelinin vekâletname aranmaksızın müdafii ile konuşulanların başkaları tarafından duyulmayacağı bir ortam içerisinde, her zaman görüşebileceğini, müdafii ile yazışmalarının ise denetlenmeyeceğini kabul etmiştir.⁶³

Avukatın soruşturma aşamasında dava dosyasına ulaşımı da CMK m. 153/1'de düzenlenmiştir. Buna göre müdafii soruşturma evresinde dosyayı inceleyebileceği gibi istediği belgelerin örneğini harçsız alabilmektedir. Ancak CMK m. 153/2'de belirli suçlar için eğer soruşturmanın amacı tehlikeye düşecek ise, savcının talebi ve yargıcın kararıyla müdafinin bu yetkilerine belirli kısıtlamalar konabilmektedir.⁶⁴ İHAS m. 6/3-b, suç isnadı altındaki kişinin savunması için gerekli kolaylıkların ve uygun sürenin kendisine sağlanmasını isteme hakkını garanti etmektedir. Bu sebeple dava dosyasına erişim, savunma hakkıyla bağlantılıdır.⁶⁵ İHAS m. 6/3-c içerisinde incelediğimiz içtihatların daha çok avukat ve müvekkil görüşmesinin gizliliğini ilgilendirdiği görülmüştür.

4- Suç İsnadı Altındaki Kişinin Kendi Avukatını Belirlemesi ve Ücretsiz Müdafii Atanması

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Suç isnadı altındaki kişinin avukatla temsil hakkı, kendi kararıyla avukatını seçme hakkını içerir.⁶⁶ Doğaldır ki kişinin avukatını kendi belirlemesi ile kendisine müdafii tayin edilmesi arasında ciddi bir fark

⁶³ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s. 193.

⁶⁴ CMK m. 153/3 gereği ise, belirli belgeler hakkında ikinci fıkra hükmünün uygulanmayacağını belirtmektedir. Bunlar, yakalanan kişi ve şüphelinin ifadesini içeren tutanak, bilirkişi raporu ve adı geçen hazırlanmaya yetkisinin olduğu diğer adli işlemlere ilişkin tutanaklardır.

⁶⁵ Inceoğlu, "Adil Yargılanma Hakkı", s. 261-262. İç hukukta tanınan dosya inceleme yetkisinin İHAS'tan daha geniş olması hakkında Bkz: Fahri Gökçen Taner, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Çelişme ve Silahların Eşitliği*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2021, s. 221.

⁶⁶ Harris, O'Boyle, Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, s. 315.

bulunur.⁶⁷ Bununla beraber suç isnadı altındaki kişinin kendi avukatını belirleyememiş olmasının, başlı başına her durumda avukatla temsil hakkını ihlâl ettiği söylemek mümkün görünmemektedir. Suç isnat edilen kişinin kendi avukatını belirleyemediği ve hatta ülke iç hukukuna aykırı olarak baroya sorulmadan sanığa avukat tahsis edilen bir davada mahkeme, sürecin tümünü göz önüne alarak değerlendirme yapmış ve somut olayın koşullarında ihlâlün var olmadığına hükmetmiştir.⁶⁸

Başka bir davada suç isnat edilen kişinin sorgu aşamasında avukata erişimi tamamen kısıtlanmamış; sadece kendi istediği avukatla görüşürülmesine izin verilmemiştir. Mahkeme burada hakka olan müdahaleyi incelerken adaletin selameti gereği geçerli ve yeterli sebepler şeklinde bir test uygulamaktadır.⁶⁹ Kişinin kendi belirlediği avukat yerine mahkeme tarafından başka bir avukat tahsis edilmek suretiyle temsil edilmesi hususunda Dvorski/Hırvatistan davasında mahkemenin belirlediği kıstaslar o hâlde a) kişinin isteği aksine davranmayı gerekli kılacak ilgili ve yeterli gerekçe b) ceza yargılamasının genel adilliği şeklinde ifade edilebilir.⁷⁰ Mahkeme Türkiye'ye karşı verdiği bir kararında, başvuranın ihtiyari avukatı sebepsiz yere duruşmalara katılmadığı için, başvurana zorunlu müdafî atandığı⁷¹ ancak başvurana bu konuda bilgi vermediği bir olayda, başvuranın müdafî seçiminde kendi isteğinin etkililiği açısından usuli güvencelerin ihmâl edildiğine dikkat çekmiştir. Somut olayda zorunlu müdafinin ayrıca başvurana temasa geçmemesi karşısında sürecin adilliğinin de ihlâl edildiği tespitinde bulunmuştur.⁷²

Şayet kişi kendisi avukat tutamayacak bir durumda ise kendisine bir avukat tahsis edilmesi gerekebilir; ancak ücretsiz müdafî yardımı-

⁶⁷ İHAM Zherdev/Ukrayna, B. No: 34015/07 K.T: 27.04.2017, parag. 159; İHAM Elif Nazan Şeker/Türkiye, B. No: 41954/10, K.T.: 08.03.2022, parag. 52.

⁶⁸ İHAM Zherdev/Ukrayna, parag. 161-169.

⁶⁹ İHAM Dvorski/Hırvatistan, B. No: 25703/11, K.T: 20.10.2015, parag. 94-99. Ayrıca Bkz: İHAM Crossant/Almanya, B. No: 13611/88, K.T: 25.09.1992, parag. 29.

⁷⁰ İHAM Dvorski/Hırvatistan, parag. 82; İHAM Elif Nazan Şeker/Türkiye, parag. 50.

⁷¹ Aşağıda görüleceği gibi CMK m. 150/2 alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezası olan suçlarda müdafiyi zorunlu kılmaktadır.

⁷² İHAM Elif Nazan Şeker/Türkiye, parag. 52-58.

nın mutlak nitelikte kabul edilmemektedir.⁷³ Mahkemeye göre, devlet ücretsiz müdafı atanacak kişiler için uygun kriterlerin belirlenmesinde takdir hakkına sahiptir. Ancak Mahkeme, ücretsiz müdafı atanmasını incelerken iki kriter uygulanmaktadır. Bunlardan ilki kişinin mali olarak güçsüz durumda olması ve ikincisi adaletin selametinin bunu gerektirmesidir.⁷⁴

b) Anayasa Mahkemesi

AYM'nin zorunlu müdafı atanmasına dair içtihatları da bulunmaktadır. AYM, İHAM içtihadına atıfla eğer yargılamanın selameti gerektiriyorsa ve kişinin maddi durumu yerinde değilse suç isnat edilen kişiye zorunlu müdafı atanması gerektiğini belirtmektedir.⁷⁵ Mahkeme, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde açıkça belirtilmese de bu hakkın adil yargılanma hakkı kapsamında olduğuna dikkat çekmektedir.⁷⁶ İç hukukta 5271 sayılı CMK'nın 150. maddesinin 2. ve 3. fıkraları bu konuyu düzenlemektedir:

(2) Müdafı bulunmayan şüpheli veya sanık; çocuk, kendisini savunamayacak derecede malul veya sağır ve dilsiz ise, istemi aranmaksızın bir müdafı görevlendirilir.

(3) Alt sınırı beş yıldan fazla hapis cezasını gerektiren suçlardan dolayı yapılan soruşturma ve kovuşturmada ikinci fıkra hükmü uygulanır.

Zorunlu müdafı atanması ile ilgili AYM'nin karara bağladığı, CMK'nın 150. maddesinin 3. fıkrasını ilgilendiren pek çok başvuru bulunmaktadır.⁷⁷ Bu başvurularda, başvuranlara isnat edilen suçlara tayin edilen cezaların alt sınırı 5 yıldır. AYM bu başvuruların hepsinde istik-

⁷³ Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary*, s. 311.

⁷⁴ İHAM Jemeljanovs/Letonya, B. No: 37364/05, K.T: 06.10.2016, parag. 75-78.

⁷⁵ AYM Haci Altürk Başvurusu, B. No: 13/5223, K.T. 08.09.2015, parag. 27.

⁷⁶ AYM Haci Altürk Başvurusu, parag. 19.

⁷⁷ AYM Haci Altürk Başvurusu, parag. 29-33; AYM Bedri Balaban Başvurusu, B. No: 13/3168, K.T: 21.01.2015, parag. 68- 82; AYM Mehmet Fidan Başvurusu, B. No: 14/14673, K.T: 20.09.2017, parag. 25.

rarlı olarak alt sınırı 5 sene olan suçlar söz konusu olduğu için, eğer kişinin talebi yoksa resen müdafî atanmamasını ihlâl olarak görmemektedir.⁷⁸

Gürhan Nerse kararında⁷⁹ AYM, başvuranın kendisine atanan zorunlu müdafiden haberdar olmamasını tartışmaktadır. Burada asıl nokta, bu müdafinin yaptığı işlemlerin başvurunu bağlayıp bağlamayacağını tespit etmektir.⁸⁰ AYM, Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun zorunlu müdafiden haberdar olunmaması halinde, zorunlu müdafinin işlemlerinin kişi üzerinde sonuç doğurmayacağını belirten içtihadını da dikkate alarak, burada başvuranın haberdar edilmesi gerektiğine dikkat çekmiştir.⁸¹ Mahkemenin ayrıca, başvuranın kendisinin bilinçli olarak yeni avukatın atandığını öğrenmekten kaçınıp kaçınmadığını da tartıştığı ve olay anında 14, karar anında 16 yaşında olan başvuran için bunun söz konusu olmayacağını belirttiği görülmektedir.⁸²

Adli yardım talepleri hakkında AYM Mehmet Şerif Ay başvurusunda genel ilkeleri belirlemiştir⁸³ ve bu ilkeler çerçevesinde çözdüğü davalar bulunmaktadır.⁸⁴ Mahkeme, bireysel başvuru harcından muafiyeti tartıştığı Mehmet Şerif Ay başvurusu kararında, 6100 sayılı HMK'nın 334-340. maddelerine atıf yapmakta ve niteliği uygun düşüğü ölçüde bu maddelerin kullanılacağını belirtmektedir. Buna göre başvurucunun kendisi veya ailesinin geçiminin önemli ölçüde zor duruma düşecek olması sebebiyle, yargılama giderlerini kısmen veya tamamen ödeyeme-

⁷⁸ CMK'da yer alan bu kuralın eleştirisi ve avukatla temsil hakkının daha geniş düzenlenmesi gerekliliği hakkında Bkz: İsa Başbüyük, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (m. 6/3-c) Kapsamında Müdafî Hakkından Yararlanma Hakkı", Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Prof. Dr. Nur Centel'e Armağan, Yıl: 2013, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 1362-1363.

⁷⁹ AYM Gürhan Nerse Başvurusu, B. No: 13/5957, K.T. 30.12.2014.

⁸⁰ AYM Gürhan Nerse Başvurusu, parag. 41-56.

⁸¹ AYM Gürhan Nerse Başvurusu, parag. 26, 50.

⁸² AYM Gürhan Nerse Başvurusu, parag. 53.

⁸³ AYM Mehmet Şerif Ay Başvurusu, B. No: 12/1181, K.T: 17.09.2013, parag. 22-30.

⁸⁴ AYM Ersin Ekmekçi ve Sinan Ekmekçi Başvurusu, B. No: 13/6068, K.T: 18.11.2015, parag. 32; AYM İsmail Çevik Başvurusu, B. No: 13/5727, K.T: 01.12.2015, parag. 16.

mesi ve iddiasının açıkça dayanaktan yoksun olmaması gerekir.⁸⁵ Mahkeme buradaki açıkça dayanaktan yoksunluğun 6216 sayılı Kanun'un m. 48/2 hükmünde yer alan ve kabul edilebilirlik kriterlerinden biri olan açıkça dayanaktan yoksunluktan farklı olduğunu da belirtmektedir; öyle ki adli yardım talebinin açıkça dayanaktan yoksun bulunduğu bir başvurunun kabul edilebilir bulunması mümkün olduğu gibi aksi de mümkündür.⁸⁶

5- Avukatla Temsil Hakkının Sistemik Şekilde Engellenmesi

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Avukatla temsil hakkı soruşturma aşamasının bir bölümünde sistematik şekilde engelleniyor olabilir. Yani bu hakkın belirli bir süre tanınmaması bir ulusal kanunun öngördüğü düzenlemenin kendisinden kaynaklanıyor olabilir. Bu tip durumlar da İHAM önünce incelenmiştir.⁸⁷ Türkiye aleyhine Devlet Güvenlik Mahkemeleri (DGM)⁸⁸ sebebiyle İHAM tarafından ihlalle sonuçlandırılan pek çok dava bulunmaktadır.⁸⁹

b) Anayasa Mahkemesi

Avukatla temsil hakkının soruşturma aşamasında sistematik şekilde engellendiği DGM'ler ile alakalı AYM'de de pek çok bireysel başvuru

⁸⁵ AYM Mehmet Şerif Ay Başvurusu, parag. 23.

⁸⁶ AYM Mehmet Şerif Ay Başvurusu, parag. 24.

⁸⁷ İHAM Bayram Koç/Türkiye, B. No: 38907/09, K.T: 05.09.2017, parag. 21-24; Ayrıca Bkz: İHAM Borg/Malta, B. No: 37537/13, K.T: 12.01.2016, parag. 56-58.

⁸⁸ DGM'ler hukuk sistemimizden 07.05.2004 tarih ve 5170 sayılı anayasa değişiklikleri içeren Yasa'nın kabul edilmesiyle beraber kaldırılmıştır.

⁸⁹ İHAM Gökbulut/Türkiye, B. No: 7459/04, K.T: 29.03.2016, parag. 43-47; İHAM Konak/Türkiye, B. No: 3042/05, K.T: 03.09.2013, parag. 17-22; İHAM Hikmet Yılmaz/Türkiye, B. No: 11022/05, K.T: 04.06.2013, parag. 20-24; İHAM Fazlı Kaya/Türkiye, B. No: 24820/05, K.T: 17.09.2013, parag. 23-27; İHAM İbrahim Güler/Türkiye, B. No: 1942/08, K.T: 15.10.2013, parag. 28-33; İHAM Bayram Güçlü/Türkiye, B. No: 31535/04, K.T: 18.02.2014, parag. 21-26; İHAM Şiray/Türkiye, B. No: 29724/08, K.T: 11.02.2014, parag. 25-29; İHAM Yiğitdoğan/Türkiye, B. No: 72174/10, K.T: 03.06.2014, parag. 61-64; İHAM Çarkçı/Türkiye, B. No: 28451/08, K.T: 14.10.2014 parag. 43-47; İHAM Seyfettin Güneş/Türkiye, B. No: 22182/10, K.T: 17.11.2015, parag. 54-55; İHAM İrmak/Türkiye, B. No: 20564/10 K.T: 12.01.2016, parag. 50- 51.

kararı bulunmaktadır.⁹⁰ AYM önüne gelen başvurudaki somut olayın özelliklerine göre konunun bazı yönlerini incelemiş görülmektedir. Örneğin Güllizar Erman başvurusunda, DGM'lerin hukuk sisteminden kaldırılmasıyla beraber başvuranın davası başka bir mahkemeye aktarılmıştır. Başvuran DGM'deki olumsuzlukların bu mahkemede de sürdüğünden yakınmaktadır.⁹¹ AYM, DGM'lerdeki sistematik kısıtlamayı belirtmekte⁹² ve somut olayın durumunu dikkate alarak sürecin tümünde bir ihlâl doğup doğmadığına bakmaktadır.⁹³ Suna Ökmen ve Dursun Bütüner Başvurusu'nda açıkça mevzuattan kaynaklanan bu durumun ihlâl sebebiyet verdiği tespitini yapmıştır.⁹⁴

C) KOVUŞTURMA AŞAMASI

1- Genel Olarak

Hazırlık safhalarının tamamlanıp yargılamanın başladığı kovuşturma aşaması, hükmün kesinleşmesine kadar devam etmektedir. Şüphesiz kovuşturma aşamasında da adil yargılanma hakkı bağlamında avukatla temsil hakkı geçerliliğini sürdürmektedir. Bu süreçte, avukatla temsil hakkı bağlamında, kovuşturma aşamasının kendine özgü özelliklerinden dolayı daha farklı sorunlarla karşılaşılabilir.

⁹⁰ AYM Güllizar Erman Başvurusu, B. No: 12/542, K.T: 04.11.2014, parag. 48; AYM Aligül Alkaya ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 13/1138, K.T: 27.10.2015, parag. 119; AYM Veli Özdemir Başvurusu; B. No: 14/785, K.T: 27.10.2016, parag. 52-53; AYM Suna Ökmen ve Dursun Bütüner Başvurusu, B. No: 13/717, K.T: 20.04.2016, parag. 123- 124; AYM Sami Özbil Başvurusu, B. No: 12/543, K.T :15.10.2014, parag. 71; AYM Metin Sarıgül Başvurusu, B. No: 13/3287, K.T: 20.04.2016, 81-83.parag; Aynur Ayvüzen Başvurusu, B. No: 14/784, K.T: 27.10.2016, parag. 50-51; AYM Bülent Şakar Başvurusu, B. No: 13/1517, K.T: 30.06.2016, parag. 65; AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 14/12002, K.T: 08.12.2016, parag. 81-82.

⁹¹ AYM Güllizar Erman Başvurusu, parag. 30.

⁹² AYM Güllizar Erman Başvurusu, parag. 48.

⁹³ Aligül Alkaya ve diğerleri Başvurusunda doğrudan DGM'de yapılan bir yargılamada avukatla temsil hakkının ihlâli tartışılmıştır; burada da mahkeme sürecin tümüne bakarak ihlâl bulunmamıştır. Bkz: AYM Aligül Alkaya ve Diğerleri Başvurusu, parag. 115-124.

⁹⁴ AYM Suna Ökmen ve Dursun Bütüner Başvurusu, parag. 123.

2- Sanık Avukatının Duruşmaya Kabulü

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Sanığın duruşmada bulunmadığı ancak avukatının duruşmada kendisini temsilen yer almak istediği davalar burada önem arz etmektedir. Zira avukatın, sanığın bulunmadığı durumlarda davaya kabul edilmesi ile karşılaşılabilir. Ceza yargılaması özelliği gereği sanığın duruşmada hazır bulunmasını gerektirmekteyse de bu menfaatin karşısında sanığa tüm yargılama boyunca hukuki savunmanın sağlanması menfaati yer almaktadır. Frolovs/ Litvia davasında bu konu tartışılmıştır. Olayda başvuran temyiz aşamasında davaya gelmediği halde avukatı hazır bulunmuştur; ancak başvuranın kendisi gelmediği için avukatı duruşmaya kabul edilmemiştir. Mahkeme, başvuranın davada hazır bulunmasındaki menfaat ile başvuranın savunma hakkını değerlendirip ikincisini üstün tutmuştur.⁹⁵ Burada mahkeme, başvuran bir sebep göstermeden duruşmaya katılmasa dahi, başvuranın savunma hakkından mahrum edilemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca başvuran kendisi duruşmaya katılmayarak duruşmada hazır bulunma hakkından feragat etmiş sayılsa bile, avukatla temsil hakkından feragat etmiş değildir. Öte yandan başvuran bu hakkından mahrum bırakılmadan başvuranın davaya katılmasını sağlayacak başka önlemler almak da mümkün olabilirdi.⁹⁶ Aynı konunun tartışıldığı başka bir davada ise taraf devlet, avukatın duruşmanın ertelenmesini talep etmediğini öne sürmüştür. Bu durumda mahkeme avukatın zaten duruşmanın sanığın yokluğunda sürebileceğini düşündüğü için böyle bir talepte bulunmamasını haklı görmüştür.⁹⁷

b) Anayasa Mahkemesi

AYM'nin tarafın hazır bulunma talebinin reddedilerek Ses ve Görüntü Bilişim Sistemi (SEGBİS) aracılığıyla savunmasının alındığı başvurularla ilgili kararları vardır. Mahkeme bu durumu duruşmada hazır

⁹⁵ İHAM Frolovs/ Letonya, B. No: 13289/06, K.T: 15.06.2017, parag. 42-49.

⁹⁶ İHAM Frolovs/ Letonya, B. No: 13289/06, K.T: 15.06.2017, parag. 42-49.

⁹⁷ İHAM Tolmachev/ Estonya, B. No:73748/13, K.T: 09.07.2015, parag. 55.

bulunma hakkına bir müdahale olarak kabul etmektedir.⁹⁸ Kovuşturma aşamasında, CMK m. 197'ye göre sanık hazır olmasa da müdafinin tüm oturumlarda hazır olma yetkisi vardır. Bununla beraber, CMK m. 188/1 gereği ihtiyari müdafinin bulunmaması, oturumun yapılmasına engel olmazken, zorunlu müdafinin bulunuyorsa onun oturumda mevcut olması zorunludur.⁹⁹ CMK m. 188/1'e eklenen, 2016 senesinde 676 sayılı KHK ile kabul edilen, 2017 senesinde 696 sayılı KHK ile değişen¹⁰⁰ ve 2018 senesinde 7070 sayılı Kanun'un m. 5 hükmü ile yasalaşan düzenleme, müdafinin mazeretsiz olarak duruşmaya gelmemesi veya duruşmayı terk etmesi durumunda, duruşmaya devam edileceğini belirtmektedir.¹⁰¹ CMK m. 196/4 hükmüne eklenen, 2017 senesinde 657 sayılı KHK ile gelen ve 2018 senesinde 7078 sayılı Kanun'un m. 142 hükmü ile yasalaşan düzenlemeye göre, hakim ve mahkemenin zorunlu gördüğü durumlarda, aynı anda sesli ve görüntülü iletişim tekniğini kullanmak suretiyle yurt içinde mevcut olan sanığın sorgusunun yapılmasına veya duruşmaya katılmasına karar verilebilmektedir. AYM, bu düzenleme hakkında müdahalenin kanunilik şartını taşıdığını, Anayasa'nın m. 36 hükmünde yer alan hakkın özel sınırlama sebebi bulunmasa bile diğer haklar ile ilişkisi ve somut olayda devletlere yüklenen pozitif ödevler

⁹⁸ AYM Abdo Şeyh ve Şerafettin Demir Başvurusu, B. No: 2021/7151, K.T.: 13.02.2023, parag. 17. Uygulamada SEGBİS'in müdafinin hazır olma hakkı açısından değerlendirilmesi hakkında Bkz: Sinem Top, "Müdafî Yardımından Yararlanma Hakkına Uygulanan Sınırlamalar", TBB Dergisi 2018 (137), s. 237-238.

⁹⁹ Centel, Zafer, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s. 192.

¹⁰⁰ Maddede, mazeretsiz olarak duruşmayı terk etme hâli bulunurken buna mazeretsiz olarak duruşmaya gelmeme hâlinin eklenmesi 2017 tarihli 696 sayılı KHK'nın m. 96 düzenlemesi ile olmuştur.

¹⁰¹ Düzenlemenin bu hâliyle müdafî hakkını zedeleyecek nitelikte olduğu, bu durumda barodan yeni müdafî talep edilmesinin daha isabetli olacağı yönünde Bkz: Özbek, Doğan, Bacaksız, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, s. 590. Zorunlu müdafî gelmediğinde en azından o celse için bir zorunlu müdafî görevlendirilmesi yönünde düzenleme yapılması görüşü için Bkz: Taner, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Çelişme ve Silahların Eşitliği*, s. 344. CMK m. 188/1 ikinci cümleinin bu hâliyle müdafiden yararlanma hakkını ihlâl ettiği saptaması, bunun yerine zorunlu müdafinin mazeretsiz gelmediği veya duruşmadan ayrıldığı durumlarda duruşmada esaslı olmayan işlerin görüleceği ya da bu durumlarda zorunlu müdafî yerine tek celse için dahi olsa yeni müdafî görevlendirileceğine dair Kanun'a açık düzenleme yapılması önerisine dair Bkz: Muhammet Bilal Akyüz, *Müdafiden Yararlanma Hakkı ve Kısıtlanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020, s. 187-188. Belirtmek gerekir ki İHAM müdafinin uzun bir süre sebepsiz yere duruşmaya katılmaması durumunda mahkemenin adaletin selameti için başka bir müdafî atanması yolunda harekete geçmesini, başvurunun kendi seçtiği avukatla temsil edilmesi ilkesinden sapmayı haklı kılacak olgusal bir gerekçe olarak görebileceğini belirtmiştir. Bkz: Elif Nazan Şeker/Türkiye, parag. 53. Dolayısıyla kanaatimizce böyle bir durumda mahkemenin zorunlu müdafî atamasına dair öneriler isabetlidir.

ile usul ekonomisi ilkesini de öne çıkararak müdahalenin meşru amacı olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Ancak mahkeme, ölçülülük denetimi altında müdahalenin gerekli olmadığı sonucuna varabilmektedir. Terör örgütü suçu gibi nitelikli bir suçtan yargılanan, ceza infaz kurumu kapasitesinin aşılması ve diğer güvenlik gerekçeleriyle yargı çevresi dışında bir infaz kurumuna sevk edilen başvurucunun, duruşmaya katılma talebinin genel güvenlik gerekçeleriyle reddedilmesini hakka yönelik gerekli bir müdahale olarak görmemiştir.¹⁰³ AYM, genel gerekçeler kullanılarak alternatif yollar denenmeden duruşmada hazır bulunma taleplerinin reddedilmesini, ölçülülük testi altında hakka yapılan gerekli bir müdahale olarak kabul etmemektedir.¹⁰⁴

CMK m. 216/3'e eklenen, 2017 senesinde 694 sayılı KHK ile gelen ve 2018 senesinde 7078 sayılı Kanun'un m. 143 hükmüyle yasalâşan düzenlemeyle, hükümden önce son söz hazır bulunan sanığa verilirken bu aşamada zorunlu müdafinin bulunmaması hâlinin, hükmün açıklanmasını engellemeyeceği belirlenmiştir. Son söz hakkının önemi gereği burada avukatın da bulunması gerektiği ifade edilmiş ve ayrıca hükümde zorunlu/ihtiyari müdafî ayrımı yapılması eleştirilmiştir.¹⁰⁵

¹⁰² AYM Şehriyan Çoban Başvurusu, B. No: 2017/22672, K.T.: 06.02.2020, parag. 82-88.

¹⁰³ AYM Şehriyan Çoban Başvurusu, parag. 99-100. Mahkeme SEGBİS yöntemi kullanılan ve duruşmada hazır bulunma hakkı açısından yakınma oluşturan başvurularda, başvuranın bu hakından feragat edip etmediğini de incelemektedir. Bkz: AYM Emre Kunt Başvurusu, B. No: 2019/5577, K.T.: 08.03.2023, parag. 75. Ancak bu husus ileride haktan feragat ile ilgili ayrı bir başlıkta inceleneceği için burada ayrıntıya girilmemiştir.

¹⁰⁴ AYM Emrah Yayla Başvurusu, B. No: 2017/38732, K.T.: 06.06.2020, parag. 85-86; AYM Deniz Kartepe Başvurusu, B. No: 2021/4328, K.T.: 10.01.2024, parag. 21. Sanık avukatının duruşmalarda bulunması hususuyla alakalı bir başka başvuru olan Tahir Laçın başvurusunda AYM, sanığın yargılandığı davanın 19. duruşmasına sanık müdafî katılmamış, mazeret sunmuştur. 20. duruşmada sanık hazır edilememiştir. 21. duruşma, hüküm duruşmasıdır ve sanık avukatı olmadan savunma yapmak istememiştir. Bu duruşmada mahkeme sanığın son sözünü alarak hükmünü açıklamıştır. Müdafinin süre taleplerinin duruşmayı uzatmaya matuf olduğunu belirtmektedir. AYM de bu sebeple başvurunun açıkça dayanaktan yoksun olduğunu kabul etmiştir. Bkz: AYM Tahir Laçın Başvurusu, B. No:13/7011, K.T.: 05/11/2015, parag. 37-41.

¹⁰⁵ Feridun Yenisey, Ayşe Nuhoglu, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2023, s. 802-803.

3- Sanığın Kendi Avukatını Belirlemesi ve Ücretsiz Müdafî Atanması

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Sanığın kendi avukatını belirlemesi ve ücretsiz müdafî tayin edilmesi konuları soruşturma aşamasında olduğu kadar kovuşturma aşamasında da geçerliliğini korumaktadır. Mahkeme, incelediği bir ülkedeki yaygın uygulamayı dikkate almaktadır; örneğin Ichetovkina ve Diğerleri/Rusya davasında, Rusya'daki hukuki yardım talebiyle ilgili yaygın uygulamaya ve hukuki yardım eksikliğine dikkat çekmiştir.¹⁰⁶ Değinildiği gibi sanığa ücretsiz müdafî atanması için mali olanaksızlık ve adaletin selametinin bunu gerektirmesi kriterleri uygulanır. Mikhaylova/Rusya davasında idari yargıda cezai bir konu tartışılmıştır. Bu davada temyiz aşamasında başvuran 15 günlük bir hapis cezasıyla karşı karşıyadır. Mahkeme olayın koşullarını değerlendirerek başvuranın hukuki bilgi yetersizliği, cezanın ağırlığı ve temyiz mahkemesinin yetkisini göz önüne alıp burada hukuki yardımı, adaletin selametinin gerekli kıldığına hükmetmiştir.¹⁰⁷

b) Anayasa Mahkemesi

AYM de sanığın kendi avukatını belirleme hakkı bulunduğunu belirtmektedir. Bununla beraber iç hukukta ücretsiz müdafî yardımından yararlanmanın kriterleri belirlenmiştir. CMK'nın 150. maddesine göre alt sınırı beş yıldan yukarı olan suçlar için zorunlu müdafî sanığın isteği sorulmadan atanmak mecburiyetindedir. Beş yıldan az olan suçlar açısından ise sanığın talebi önemlidir; öyle ki sanık talep ederse sanığın mali durumu araştırılmadan zorunlu müdafî atanır.¹⁰⁸ AYM'nin karara bağladığı Erol Aydeğer başvurusunda alt sınırı beş yıldan fazla olan bir suçla yargılanan ve kendisi bir müdafî belirlemeyen sanığa zorunlu müdafî atanmıştır. Ancak sanık, kendisi avukat seçmediği için savunma

¹⁰⁶ İHAM Ichetovkina ve Diğerleri/Rusya, B. No: 12584/05, K.T: 04.07.2017, parag. 23-24.

¹⁰⁷ İHAM Mikhaylova/Rusya, B. No: 46998/08, K.T: 19.11.2015, parag. 90-102.

¹⁰⁸ AYM Erol Aydeğer Başvurusu, B. No: 13/4784, K.T: 07.03.2014, parag. 40.

hakkının ihlâl edildiğini öne sürmüştür. Resen atanan avukatın görevini yapmadığı veya avukatın yardımından etkili olarak yararlanamamasının sebeplerini de göstermemiştir. Mahkeme bu başvuruyu açıkça dayanak-tan yoksun bulmuştur.¹⁰⁹

4- Avukatla Görüşme Koşulları

a) İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Soruşturma aşamasında olduğu gibi avukatla görüşme koşullarına getirilen kısıtlamalar, adil bir yargılamanın sağlanmasını engelleyecek nitelikte olabilir. M/Hollanda davasında bir istihbarat servisi üyesi yargılanmıştır. Sanığın savunmasını yaparken edindiği devlet güvenliğine dair bilgileri açıklaması söz konusu olmaktadır. Bu minvalde savunmaya birtakım sınırlamalar getirilmiştir. İlgili dava, adil yargılanma hakkı ile ilgili pek çok farklı yönden incelenmişse de konumuzla ilgili olarak mahkeme, İHAS m. 6/3-c'yi İHAS m. 6/1 ile ele alarak avukatla sanık arasındaki özgür görüşmeye yapılan müdahale sonucu adil yargılanma hakkının telafi edilemez şekilde ihlâl edildiğine hükmetmiştir.¹¹⁰

Başka bir davada sanık cam bir kabine konmuş ve avukatıyla görüşme hakkı tartışma konusu yapılmıştır. Kabin sanığın doküman almasını ve not tutmasını sağlayacak olanaklardan yoksun bulunmakta; ayrıca cam kabinde sadece mikrofonla ve yakında güvenlik görevlileri varken konuşmak mümkün olmaktadır. Burada tartışılan husus veya diğer bir ifadeyle dengelenmeye çalışılan iki menfaat, bir yanda güvenlik endişeleri diğer yanda sanığın efektif bir savunma yapma menfaatidir. İHAM burada güvenlik endişelerinin anlaşılabilir olduğunu ancak yapılan müdahalenin de ölçülü olması gerektiğini vurgulamış ve ihlâl hükmetmiştir.¹¹¹ Avukatla görüşme, sanığın etkili bir hukuki yardım alabilmesi için

¹⁰⁹ AYM Erol Aydeğer Başvurusu, parag. 43.

¹¹⁰ İHAM M/Hollanda, B. No: 2156/10, K.T: 25.07.2017, parag. 72-98. Dosyaya erişimin engellenmesi İHAS m. 6/3/b bağlamında savunmanın hazırlanması için gerekli kolaylıkların sağlanması garantisine de aykırı olabilir. Bkz: Schabas, *The European Convention on Human Rights: A Commentary*, s. 309.

¹¹¹ İHAM Yaroslav Belousov/Rusya, B. No: 2653/13, 60980/14, K.T: 04.10.16, parag. 145-154.

kilit önemi haiz bulunmaktadır. Başvuranın avukatının, sorgu hâkimi karşısında duruşmaya kabul edilmişken kendisinin soru sormasının ve müvekkiline tavsiyede bulunmasının engellendiği Aras/Türkiye davasında, mahkeme ihlâl kararı vermiştir.¹¹²

Öte yandan avukat ve müvekkil arasındaki önemli materyallerin cezaevi yönetimi tarafından incelenmesi de somut olayın özelliklerine göre ihlâl doğurabilir.¹¹³ Bu konuda mahkeme, böyle bir incelemenin ancak bu materyallerin suç oluşturduğuna ya da mesleğe ilişkin ayrıcalığın kötüye kullanıldığına dair makul şüphelerin varlığı durumunda mümkün olabileceğini belirtmektedir.¹¹⁴

b) Anayasa Mahkemesi

Kişinin avukatıyla üçüncü kişilerin denetimi olmadan görüşmesinin temin edilmesi gerekmektedir. AYM bir başvuruda atanan zorunlu müdafii ile farklı yerleşim yerlerinde bulunan ve yargılama süresince bir araya gelemeyen başvuruçunun adil yargılanma hakkının ihlâl edildiğine hükmetmiştir.¹¹⁵ AYM'nin karara bağladığı bir başka konuyla ilgili başvuru olan, avukatla iletişime dair İbrahim Bilmez başvurusunda, başvuran bir tutukludur ve avukatının kendisine getirdiği materyaller ilgili mevzuat gereğince sakıncalı bulunduğu için kendisine tevdi edilmemiştir. Bunun üzerine başvuran İnfaz Hakimliği'ne başvurmuş, başvurusu reddedilmiştir.¹¹⁶ AYM savunma için gerekli kolaylıkların sağlanması hakkı üzerinde bir değerlendirme yapılması gerektiğini belirtmiştir. Mahkeme, İnfaz Hakimliği sürecindeki incelemenin ancak ilgili materyallerin mevzuata göre sakıncalı materyal olarak sayılıp sayılmayacağına tespiti ile sınırlı olduğunu, başvuranın ise henüz derdest olan asil ceza davasında savunma için gerekli kolaylıkların sağlanması bağlamın-

¹¹² İHAM Aras/Türkiye, B. No: 15065/07, K.T: 18.11.14, parag. 36-42.

¹¹³ Güney Dinç, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Göre Avukatla Savunma Hakkı", TBB Dergisi, Sayı 55, 2004, s. 182-183.

¹¹⁴ İHAM Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya, parag. 638.

¹¹⁵ AYM Emre Kunt Başvurusu, parag. 62-63.

¹¹⁶ AYM İbrahim Bilmez Başvurusu (2) B. No: 13/7943, K.T.:15/12/17, parag. 32-33.

da bir itiraz öne sürmediğini belirterek başvuruyu başvuru yollarının tüketilmemiş olması sebebiyle kabul edilemez bulmuştur.¹¹⁷ Ne var ki AYM'nin değerlendirmesinde, başvuranın yargılandığı ceza mahkemesinin ilgili materyalin savunma hakkı kapsamında önemli olduğuna hükmetmesi halinde bu materyalin sanığa iletilmesini sağlamaya dair bir yetkisi olup olmadığı, hiç tartışma konusu edilmemiştir.

Mehmet Koray Eryaşa başvurusunda¹¹⁸ ise tutuklunun avukatıyla telefon görüşmesi söz konusudur. Ancak burada AYM, avukatla temsil hakkı ile ilgili değil haberleşme hürriyeti bağlamında bir inceleme yapmıştır. Mahkeme burada tutuklu ve hükümlülerin dış dünyayla iletişiminde kamu makamlarının takdir marjının cezaevlerinin doğası ve amacı gereği daha geniş olduğunu belirtmiştir.¹¹⁹ Askeri cezaevinde bulunan tutuklunun talebi, tutuklu ve hükümlülerin telefon görüşmelerinin kayıt altına alındığı, oysa tutuklunun avukatıyla olan görüşmesinin ise kayıt altına alınamayacağı sebepleriyle reddedilmiştir.¹²⁰ Mahkeme burada haberleşme hürriyetinin ihlâl edildiğine hükmetmiştir.

D) AVUKATIN SORUMLULUĞUNUN DENETİMİ

1- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

Avukatın sorumluluğunun denetimi soruşturma aşamasında veya kovuşturma aşamasında gündeme gelebilir. Dolayısıyla bu konu ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Avukatın sorumluluğu hakkında genel ilkeye bakacak olursak, İHAM içtihadına göre devlet sadece eğer avukatın açık bir hatası varsa veya belirgin bir şekilde devletin müdahale etmesini gerektiren bir durumdan bahsedilebiliyorsa avukatın sorumluluğuna gitmek için harekete geçmelidir.¹²¹ Zira, esasen avukatla müvekkil ara-

¹¹⁷ AYM İbrahim Bilmez Başvurusu (2), parag. 34-37.

¹¹⁸ AYM Mehmet Eryaşa Başvurusu, B. No: 13/6693, K.T: 16/04/15, parag. 53-68.

¹¹⁹ AYM Mehmet Eryaşa Başvurusu, parag. 54.

¹²⁰ AYM Mehmet Eryaşa Başvurusu, parag. 11, 16, 66.

¹²¹ İHAM Jemeljanovs/Letonya, parag. 79-82; Vasenin/ Rusya, B. No: 48023/06, K.T: 21.06.2016, parag. 137.

sında bir vekalet ilişkisi yer almaktadır. Bu ilişkiye müdahale istisnai durumlarda söz konusu olabilir.¹²²

Süzer/Türkiye davasında mahkeme, başvurana sağlanan hukuki yardımın yetersizliğini incelemiştir. Bu davada mahkeme, başvurana atanan avukatın iç hukuka aykırı olmasına rağmen, başvuranın polis huzurunda ifadesinin alınması işlemine karşı çıkmadığını gözlemlemektedir. Öte yandan avukat, başvuranın yakınlarına durumun haber verilip verilmediğini de tespit etmemiştir. Bu unsurları göz önünde bulunduran mahkeme, başvurana sağlanan hukuki yardımın yetersiz olduğuna karar vermiştir.¹²³ Başka bir davada başvuran, kendisine atanan avukatın pasifliğinden ve ihmallerinden yakınmaktadır. Mahkeme bu davada taraf devletin, başvuranın kendilerini durumdan haberdar etmediğine dair savını değerlendirmiş ve devletin pozitif yükümlülüğüne dikkat çekmiştir. Mahkeme, başvuranın böyle bir talepte bulunup bulunmadığını tespit etmesine gerek olmadığını belirtmiştir; zira başvuranın davranışı başlı başına devletin pozitif yükümlülüğünü azaltmaz.¹²⁴

2- Anayasa Mahkemesi

Avukatın sorumluluğunun denetimi soruşturma aşamasında olduğu kadar kovuşturma aşamasında da geçerlidir. AYM, Erol Aydeğer başvurusuna ilişkin kararında iç hukukta 5271 sayılı CMK'nın 151. maddesinin 1. fıkrasına göre sanığa atanan zorunlu müdafinin duruşmada hazır bulunmaması, vakitsiz olarak duruşmadan çekilmesi, görevini yerine getirmekten kaçınması hâlinde mahkemenin veya hakimin bu müdafii yerine derhal başka bir müdafii görevlendirilmesine karar vereceğini aktarmaktadır.¹²⁵ İncelediğimiz içtihatlarda zorunlu müdafinin sorumluluğuna gidilmesi konusunda devletin pozitif yükümlülüğünden bahseden

¹²² Harris, O'Boyle, Warbrick, *Law of the European Convention on Human Rights*, s. 316-317.

¹²³ İHAM Süzer/Türkiye, B. No: 13885/05, K.T: 23.04.13, (Adalet Bakanlığı- Uluslararası Hukuk ve Dış İşleri Genel Müdürlüğü- İnsan Hakları Daire Başkanlığı'nın gayri resmi çevirisi), parag. 77-86.

¹²⁴ İHAM Vasenin/Rusya, parag. 146 ve 142-147; İHAM Shevkov/Rusya, B. No:12440/04, K.T: 19.06.2014, parag. 42.

¹²⁵ AYM Erol Aydeğer Başvurusu, B. No: 13/4784, K.T: 07/03/14, parag. 43.

kararlar yer almaktadır.¹²⁶ Şartları gerçekleştiğinde zorunlu müdafî atanması devletin pozitif yükümlülüğü içerisinde görülmele beraber bu zorunlu müdafînin denetlenmesi de aynı kapsamda kabul edilmiştir.¹²⁷ Bu anlamda sanığa zorunlu müdafînin sağlanmasının başlı başına devletin pozitif yükümlülüğünü sona erdirdiği söylenemeyecektir. Müdafînin görevini yerine getirmediğinin açıkça anlaşıldığı ya da bu hususun sanık tarafından somut bir şekilde bildirildiği durumlarda, yargısal makamların müdafîyi değiştirmek ya da görevini yerine getirmesini temin etmek adına tedbirler almaya yönelik değerlendirme yapmak yönünde pozitif yükümlülüğü gündeme gelecektir.¹²⁸

E) AVUKATLA TEMSİL HAKKINDAN FERAGAT

1- İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi

İHAM içtihatlarında sık sık karşılaşılan bir diğer problematik, avukatla temsil hakkından feragat edilmesi konusudur. İHAM, avukatla temsil hakkından feragat etmeyi kural olarak kabul ettiğini vurgulamaktadır. Ancak bu feragatin uyması gereken bazı ölçüler bulunmaktadır ki bu ölçülerin sağlanmaması hâlinde ilgili feragatin geçerli sayılması da mümkün görünmemektedir. Feragat açık veya zımni olabilir.¹²⁹ Feragatin geçerli kabul edilebilmesi için belirli kıstaslar içtihatlarda belirlenmiştir. Feragat her türlü şüpheden uzak açıklıkta olmalı, feragatin sonuçlarının ağırlığı ile orantılı olarak asgari güvenceler sağlanmalı, feragatin sonuçlarının makul olarak öngörülebileceği ortaya konmalı, feragat önemli kamusal menfaatlere ters düşmemelidir.¹³⁰

Örneğin Sitnevsky ve Chaykovski/Ukrayna davasında, hırsızlık suçundan suçlandığı ancak öldürme suçu açısından suçlanmadığı bir

¹²⁶ AYM Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 14/12002, K.T.: 08.12.2016, parag. 75.

¹²⁷ AYM Halit Kara Başvurusu, B. No: 2019/6722, K.T.: 12.04.2023, parag. 55.

¹²⁸ AYM Halit Kara Başvurusu, parag. 55.

¹²⁹ Christoph Grabenwarter, *European Convention on Human Rights: Commentary*, s. 156-157, parag. 135.

¹³⁰ İHAM Salduz/Türkiye, parag. 59; İHAM Simeonovi/Bulgaristan, parag. 115; İHAM Aksin ve Diğerleri/Türkiye, parag. 48.

dönemde, başvuranın feragati alınmıştır. Ne var ki daha sonra öldürme suçu söz konusu olmuştur. Mahkeme burada başvuranın, feragatinin sonuçlarını öngörmesinin mümkün olmadığını ve feragatin geçerli sayılamayacağını belirtmiştir.¹³¹ Zachar ve Čierny/Slovakya davasında suçun nitelikli hâli söz konusu olduğu için olası daha yüksek ceza hakkında başvurana bilgilendirme yapılmamıştır. Mahkeme bu sebeple yeterli güvencenin sağlanmadığını belirtmiştir.¹³² Bununla beraber yukarıda sayılan ölçütler yerine getirildiğinde bir feragat kabul edilmektedir.¹³³

Suç isnat edilen kişi avukatla temsil hakkından feragat ettiğini dile getirse bile bu feragatini daha sonra geri almış olabilir. Artur Parkhomenko/Ukrayna davasında suç isnadı altındaki kişi 16 ve 18 Haziran 2001’de iki kere avukatla temsil hakkından feragat ettiğini beyan etmiştir. Temmuz 2001’de suç isnat edilen kişi kız arkadaşının tuttuğu bir avukatla görüşmüş ve bundan sonra 7 Eylül 2001’de tekrar avukatla temsil hakkından feragat ettiğini belirten bir belge imzalamıştır. Daha sonra 9 Ekim 2001’de kendisine bir avukat tahsis edilmesini talep etmiştir. Bu durumda feragatin geçerli olduğu söylenemez.¹³⁴ Aynı şekilde, suç altındaki kişinin avukat hakkından feragati ve avukat istediğini açıklamasına dair peş peşe beyanları, feragatin sıhhatinin sorgulanmasına sebep olabilir. Bu sebeple bu tip çelişkilerin açıklanması gerekir.¹³⁵

Soruşturma aşamasında gündeme geldiği gibi kovuşturma aşamasında da avukatla temsil hakkından feragat etmek mümkündür. Feragat konusu yukarıda da belirtildiği gibi önem arz etmektedir; zira feragatin geçerli sayılıp sayılmamasına göre bunun ciddi sonuçları doğmaktadır. Bir feragatin geçerli olması için suç altındaki kişinin feragatin sonuçlarını öngörebilmesi, minimum usuli güvencelerin sağlanması ve feragatin herhangi bir kamusal menfaatin aleyhine olmaması gerekir.¹³⁶ Mahkeme

¹³¹ İHAM Sitnevskiy ve Chaykovskiy/Ukrayna, B. No: 48016/06, 7817/7, K.T: 10.11.2017, parag. 64-75.

¹³² İHAM Zachar and Čierny/Slovakya, B. No: 29376/12, 29384/12, K.T: 21.07.2015, parag. 67-74.

¹³³ İHAM Aksin ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 4447/05, K.T: 01.10.2013, parag. 45-52.

¹³⁴ İHAM Artur Parkhomenko/Ukrayna, B. No: 40464/05, K.T: 16.02.2017, parag. 80-82.

¹³⁵ İHAM Saranchov/Ukrayna, B. No: 2308/06, K.T: 09.06.2016, parag. 46-61.

¹³⁶ İHAM Sklyar/Rusya, B. No: 45498/11, K.T: 18.07.2017, parag. 22.

içtihatlarında yukarıda değinilen prosedürün titizlikle izlendiği ve bir feragatin geçerli sayılıp sayılmayacağına karar verildiği görülmektedir. Feragatin geçerli sayılmadığı örnekler olduğu gibi feragatin geçerli kabul edildiği örnekler de bulunmaktadır. Skylar/ Rusya davasında başvuran feragatini içeren ve feragatinin mali sebeplerden kaynaklanmadığını belirten bir belge imzaladığı halde daha sonra bu hususta yanıtıldığını öne sürmüştür. Belgeleri inceleyen mahkeme, belgelerin orijinal olduğunu, kişiye haklarının hatırlatıldığını ve feragatin geçerliliğine dair diğer hususlara uyulduğunu belirterek feragati geçerli saymıştır.¹³⁷

2- Anayasa Mahkemesi

Anayasa Mahkemesi, İHAM kararlarına atıfla avukatla temsil hakkından feragatin mümkün olduğunu ancak bir feragatin geçerli kabul edilebilmesi için birtakım kriterler bulunduğunu ve ancak bu kriterleri karşılayan bir feragatin geçerli kabul edilebileceğini belirtmektedir. Buna göre öncelikle feragatin her türlü şüpheden uzak şekilde açık olması gerekmektedir. İkinci olarak feragatin sonuçlarının ağırlığıyla bağlantılı olarak, asgari garantiler sağlanmış olmalıdır. Üçüncü olarak sanık, feragatin sonuçlarını öngörebilmelidir. Son olarak feragatin hiçbir kamu menfaatine ters düşmemesi icap etmektedir.¹³⁸ Başvurana müdafı yardımından yararlanma hakkının açıkça hatırlatılmadığı bir davada AYM, feragati geçersiz bulmuştur.¹³⁹

SONUÇ

Sonuç kısmında çalışmada elde edilen veriler özetlenecektir. İHAS m. 6/3 fıkrası suç isnadı altındaki kişinin asgari haklarını düzenlemektedir ve c bendine göre suç isnadı altındaki kişinin kendi kendini müdafaa etmek, kendi seçeceği bir müdafinin yardımından faydalanmak ve eğer mali imkanları yeterli değil ve adaletin selameti gerekli kılıyorsa

¹³⁷ İHAM Skylar/Rusya, parag. 21-26.

¹³⁸ AYM Aynur Ayvüzen Başvurusu, B. No: 14/784, K.T.: 27.10.2016, parag. 47; AYM Abdulselem Tatal ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2013/2319, K.T.: 08.04.2015, parag. 58.

¹³⁹ AYM Senem Esen Başvurusu, B. No: 2020/14769, K.T.: 19.01.2023, parag. 34.

kendisine bir müdafî atanmasını istemek şeklinde üç hakkı bulunmaktadır. Avukatla temsil hakkı, 1982 Anayasası'nın 36. maddesinde yer alan adil yargılanma hakkının zımnen içerisinde yer almaktadır. İHAS'ın adil yargılanma hakkını düzenleyen 6. maddesi, medeni hak ve yükümlülükler ve suç isnadıyla uygulama alanını sınırlamıştır. 6. maddenin birinci fıkrasında hakkaniyete uygun yargılama ilkesi yer alır. 6. maddenin 3. fıkrasının açık lafzî gereği avukatla temsil hakkı suç isnadı altındaki kişinin asgari haklarından biridir. Dolayısıyla sözleşmenin medeni hak ve yükümlülükler için avukatla temsil hakkını zorunlu tuttuğu söylenemez. Ne var ki 6. maddenin 1. fıkrasının, 3. fıkrası ile ilgisi gereği kimi durumlarda mahkemeye erişim hakkı kapsamında, avukatla temsil hakkının sağlanmaması hak ihlâli doğurabilir. Bunun yanında İHAS m. 6/1 kapsamında hakkaniyete uygun yargılama içerisinde tarafların etkili katılımı ve silahların eşitliği ilkesi de avukatla temsili öne çıkarabilir.

İHAM, özerk yorum doktrini gereği suç ve ceza kavramlarını geniş yoruma tabi tutmaktadır. Kişi suç isnadı altına alındığı andan itibaren avukatla temsil hakkı da gündeme gelmektedir. Avukatla temsil hakkı mutlak bir hak değildir ve sınırlandırılabilir. İHAM'ın yerleşik içtihadı avukatla temsil hakkının sınırlandırıldığı durumlarda sürecin tamamını incelemek ve savunma hakkının zedelenip zedelenmediğini tespit etmektir. İHAM avukatla temsil hakkının sınırlandırılması için öncelikle zorlayıcı sebeplerin bulunup bulunmadığını inceler; zorlayıcı sebepler bulunsun bile savunma hakkı sürecin tümünde zedelenmemiş olmalıdır. Eğer zorlayıcı sebepler söz konusu değilse İHAM sürecin tümünün adilliği testinde daha sıkı bir inceleme yapar. AYM bireysel başvuru içtihatları da İHAM kararları ile bu konuda uyumludur. Diğer bir deyişle AYM'nin İHAM'ı takip etmeyi tercih ettiği gözlemlenmektedir.

Soruşturma aşamasında avukatla temsil hakkı ile ilgili çeşitli sorunlar söz konusu olabilmektedir. Suç isnadı gerçekleşikten sonra mümkün olan en kısa sürede suç isnadı altındaki kişiye avukatla temsil hakkının sağlanması gerekmektedir. Avukatın yokluğunda sanığın kendini suçlayıcı beyanlarda bulunması ve bu beyanların daha sonra hükme esas alınması, prensip olarak savunma haklarını geri dönülmez şekilde zedelemiştir.

sayılır. Avukat yokluğunda verilen bu tip ifadeler daha sonra avukatın huzurunda tekrarlanırsa dahi bu ifadeler eğer soruşturmanın gidişatını geri dönülmez şekilde belirlemişse yine savunma hakkı zedelenmiş kabul edilebilmektedir. AYM bireysel başvuru kararlarında da avukat yokluğunda verilen kendini suçlayıcı ifadenin hükme esas alınamayacağı belirtilmektedir. Ancak konunun bu yönünün, yani avukat yokluğunda verilen kendini suçlayıcı ifadelerin daha sonra avukatın huzurunda tekrarlanması ancak bu ifadelerin soruşturmanın gidişatını geri dönülmez şekilde belirlemesi hususunun, detaylıca tartışılmadığı gözlemlenmiştir.

Suç isnadı altındaki kişinin avukatıyla üçüncü kişilerin duyamayacağı şekilde özgürce görüşme hakkı da vardır. Suç isnadı altındaki kişinin avukatıyla görüşmesi gerçekten dinlenmemiş olsa dahi, eğer suç isnat edilen kişinin avukatıyla olan görüşmesinin dinlendiğine dair makul sebeplere dayanan gerçek bir kanaati varsa, İHAM ihlâl hükmedebilmektedir. Avukatla temsil hakkı sanığa kendi belirleyeceği avukatın yardımından faydalanma hakkı verir. Eğer kişinin bu hakkına müdahale edilmişse adaletin selameti gereği bunun geçerli ve yeterli sebepleri olmalıdır. Kişi kendi, mali sebepler yüzünden avukat tutamıyorsa ve adaletin selameti gerektiriyorsa sanığa zorunlu müdafî atanabilir. Türkiye’de CMK m. 150 gereği alt sınırı 5 yıldan fazla olan suçlarda kişinin talebi aranmaksızın zorunlu müdafî atanır. Alt sınırı 5 yıl olan veya 5 yıldan az olan suçlar için avukat atanabilmesi için suç isnadı altındaki kişinin talebi gerekir. Avukatla temsil hakkının soruşturma aşamasında kanundan kaynaklı olarak sistematik şekilde engellenmesi de adil yargılanma hakkını ihlâl eder. Gerek AYM gerek İHAM’a DGM’ler hakkında Türkiye aleyhine bu sebeple pek çok başvuru yapılmıştır.

Kovuşturma aşamasında da avukatla temsil hakkı ile ilgili çeşitli sorunlar söz konusu olabilmektedir. Sanığın kendisinin duruşmaya gelmediği ve avukatının duruşmaya kabul edilmediği kimi davalarda adil yargılanma hakkının ihlâli gündeme gelebilmektedir. AYM bireysel başvuru kararlarında SEGBİS uygulamasından kaynaklı ihlâl kararlarıyla karşılaşmaktadır. Eğer sanığın SEGBİS üzerinden savunması alınacaksa duruşmada hazır bulunma hakkına yönelik müdahalenin ölçülülük

incelemesi altında gereklilik kıstası altında mahkeme, genel geçer güvenlik endişesi şeklinde gerekçeleri yeterli bulmamakta, alternatif tedbirlerin denetlenmesi gerektiğini belirtmektedir.

Sanığın avukatının sağladığı hukuki yardımın yetersiz olduğu kimi durumlarda devletin sorumluluğu doğabilir. İHAM içtihadına göre bu ihtimal ancak avukatın açık bir hatası varsa veya devletin müdahalesini belirgin şekilde gerektiren bir durum söz konusuysa gündeme gelecektir. İç hukukta CMK m. 151’de zorunlu müdafinin sorumluluğu düzenlenmiştir. Avukatla sanığın görüşme koşulları bu noktada da önem kazanmaktadır. Gerek avukatın müvekkili ile cezaevinde görüşmesi gerek duruşmada yanında bulunması konuları öne çıkmaktadır. Duruşma salonunun güvenliği veya cezaevine kabul edilecek materyallerin denetlenmesi konusunda meşru amaçlar izlense bile savunma hakkının özüne dokunulmaması gerekmektedir. Öte yandan bu haktan feragat etmek de mümkündür; ne var ki feragatin geçerli olabilmesi için sanığın feragatin sonuçlarını öngörebilmesi, asgari güvencelerin sağlanmış olması ve feragatin herhangi bir kamusal menfaate aykırı olmaması gerekir.

KAYNAKÇA

Akyüz, Muhammet Bilal, *Müdafiden Yararlanma Hakkı ve Kısıtlanması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2020.

Bahar, Esra, “Türkiye Anayasa Mahkemesi Kararları Işığında ‘Adil Yargılanma Hakkı’”, *Adalet Dergisi*, S. 68, 2022/1, s. 253-283.

Başbüyük, İsa, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (m. 6/3-c) Kapsamında Müdafî Hakkından Yararlanma Hakkı”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Nur Centel’e Armağan, Yıl: 2013, Cilt: 19, Sayı: 2, s. 1339-1371.

Centel, Nur, Zafer, Hamide, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 11. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2014.

Çelik, Abdullah, *Adil Yargılanma Rehberi*, Bireysel Başvuru El Kitapları Sayı: 3, Ankara: Anayasa Mahkemesi Yayınları, 2014, https://www.anayasa.gov.tr/media/3503/adil_yargilanma.pdf (e.t.: 18.04.2024).

Dinç, Güney, “Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarına Göre Avukatla Savunma Hakkı”, *TBB Dergisi*, Sayı 55, 2004, s. 165-200.

Doğan, İlyas, Demirdal, M. Balkan, “Adil Yargılanma Hakkı”, Editör: İlyas Doğan, *İnsan Hakları Hukuku*, 4. Baskı, Ankara: Astana Yayınları, 2020, s. 662-700.

Doğru, Osman, Nalbant, Atilla, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, C: 1 (İHAS 2, 3, 4, 5, 6 ve 7. Maddeler), Ankara, 2012.

Gölcüklü, Feyyaz, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nde Adil Yargılanma”, *AÜSBFD*, C: 49, S: 1, 1994, s. 199-234.

Gözler, Kemal, *Türk Anayasa Hukuku*, 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi, 2018.

Grabenwarter, Christoph, *European Convention on Human Rights: Commentary*, München: Beck Verlag, 2014.

Harrendorf, Stefan, “Artikel 6 Recht auf ein faires Verfahren”, (Hrsg.) Jens Meyer-Ladewig, Martin Nettesheim, Stefan von Raumer, *Europäische Menschenrechtskonvention Handkommentar*, 5. Auflage, Baden-Baden: Nomos, 2023. Erişim Adresi: Beck-Online, <https://beck-online.beck.de> (e.t.: 18.04.2024).

Harris, David, O’Boyle, Michael, Warbrick, Colin, *Law of the European Convention on Human Rights*, 2. Edition, Oxford University Press, 2009.

İnceoğlu, Sibel, “Adil Yargılanma Hakkı”, Editör: Sibel İnceoğlu, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa: Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, Haziran 2013, s. 209-266.

İnceoğlu, Sibel, *İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Adil Yargılanma Hakkı: Kamu ve Özel Hukuk Alanlarında Ortak Yargısal Hak ve İlkeler*, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınevi, Mart 2013.

Kaboğlu, İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku 1: İnsan Hakları Genel Kuramına Giriş*, 7. Baskı, İstanbul: İmge Yayınevi, 2013.

Kaboğlu, İbrahim Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, 13. Baskı, İstanbul: Legal Yayınevi, 2018.

Marasinghe, Charika, “The Right to Legal Assistance in International Law, With Special Reference to the ICCPR, the ECHR, the ACHR”, *Asian Yearbook of International Law*, Volume: 5, 1995, s. 15-44.

Özbek, Veli Özer, Doğan, Koray, Bacaksız, Pınar, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 16. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2023.

Pieter van Dijk, G. J. H. van Hoof, *Theory and Practice of the European Convention on Human Rights*, 3. Edition, Kluwer Law International, 1998.

Schabas, William A., *The European Convention on Human Rights: A Commentary*, Oxford University Press, 2015.

Taner, Fahri Gökçen, *Ceza Muhakemesi Hukukunda Adil Yargılanma Hakkı Bağlamında Çelişme ve Silahların Eşitliği*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2021.

Tanör, Bülent, Yüzbaşıoğlu, Necmi, *1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku*, 17. Bası, İstanbul: Beta Yayınevi, 2018.

Top, Sinem, “Müdafî Yardımından Yararlanma Hakkına Uygulanan Sınırlamalar”, *TBB Dergisi* 2018 (137), s. 217-240.

Yenisey, Feridun, Nuhoglu, Ayşe, *Ceza Muhakemesi Hukuku*, 11. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi, 2023.

Yıldırım, Akif, “Müdafî Yardımından Yararlanma Hakkının Bireysel Başvuru Kararları Işığında Değerlendirilmesi”, *Terazi Hukuk Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 125, Ocak 2017, s. 100-102.

DİĞER KAYNAKLAR

European Court of Human Rights, Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights: Right to a fair trial (criminal limb), Updated on 31 December 2019, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/guide_art_6_criminal_eng (e.t.: 18.04.2024).

İstanbul Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuku Bilgi Bankası, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/117-medeni-ve-siyasi-haklara-iliskin-uluslarar-as-sozlesme/> (e. t.: 18.04.2024).

Organization of American States Department of International Law Secretariat for Legal Affairs, American Convention on Human Rights 'Pact of San Jose, Costa Rica', https://www.oas.org/dil/treaties_b-32_american_convention_on_human_rights.pdf (e.t.: 18.04.2024).

Organization of African Unity, African Charter on Human and People's Rights, https://au.int/sites/default/files/treaties/36390-treaty-0011_-_african_charter_on_human_and_peoples_rights_e.pdf (e.t.: 18.04.2024).

African Union African Commission on Human and Peoples' Rights, Principles and Guidelines on the Right to a Fair Trial and Legal Assistance in Africa, http://hrlibrary.umn.edu/research/ZIM%20Principles_And_G.pdf (e.t.: 18.04.2024).

R.G. Tarihi: 19.03.1954, R.G. Sayısı: 8662.

R.G. Tarih: 01.06.2005, R.G. Sayı: 25832.

R.G. Tarihi: 21.07.2003, Sayı: 25175.

İHAM KARARLARI

Abdulgafur Batmaz/Türkiye, B. No: 44023/09, 24.05.2016.

Abdulselem Tatal ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2013/2319, K.T.:
08.04.2015.

Aksin ve Diğerleri/Türkiye, B. No: 4447/05, K.T: 01.10.2013.

Aras/Türkiye, B. No: 15065/07, K.T: 18.11.2014.

Artur Parkhomenko/Ukrayna, B. No: 40464/05, K.T: 16.02.2017.

Ashingdane/Birleşik Krallık, B. No: 8225/78, K.T: 28.05.1985.

A.T./Lüksemburg, B. No: 30460/13, K.T: 09.04.2015.

Bayram Koç/Türkiye, B. No: 38907/09, K.T: 05.09.2017.

Bayram Güçlü/Türkiye, B. No: 31535/04, K.T: 18.02.2014.

Beuze/Belçika, B. No: 71409/10, K.T.: 09.11.2018.

Borg/Malta, B. No: 37537/13, K.T: 12.01.2016.

Chukayev/Rusya, B. No: 36814/06, K.T: 05.11.2015.

Croissant/Almanya, B. No: 13611/88, K.T: 25.09.1992.

Çarkçıl/Türkiye, B. No: 28451/08, K.T: 14.10.2014.

Dachnevič/Litvanya, B. No: 41338/06, K.T: 20.11.2012.

Dayanan/Türkiye, B. No: 7377/03, K.T.: 13.10.2009.

Dvorski/Hırvatistan, B. No:25703/11, K.T: 20.10.2015.

Elif Nazan Şeker/Türkiye, B. No: 41954/10, K.T.: 08.03.2022.

Fazlı Kaya/Türkiye, B. No: 24820/05, K.T: 17.09.2013.

Foltis/Almanya, B. No: 56778/10, K.T: 30.06.2016.

Frolovs/Letonya, B. No: 13289/06, K.T: 15.06.2017.

Galip Doğru/Türkiye, B. No: 36001/06, K.T: 28.05.2015.

Golder/Birleşik Krallık, B. No: 4451/70, K.T: 21.02.1975.

Gorbunov ve Gorbachev/Rusya, B. No: 43183/06, 27412/07, K.T: 1.03.2016.

Gökbulut/Türkiye, B. No: 7459/04, K.T: 29.03.2016.

Hikmet Yılmaz/Türkiye, B. No: 11022/05, K.T: 04.06.2013.

Huseynli ve Diğerleri/Azerbaycan, B. No: 67360/11, 67964/11, 69379/11, K.T: 11.02.2016.

Ichetovkina ve Diğerleri/Rusya, B. No: 12584/05, K.T: 04.07.2017.

Irmak/Türkiye, B. No: 20564/10 K.T: 12.01.2016.

İbrahim ve Diğerleri/Birleşik Krallık, B. No: 50541/08, 50571/08, 50573/08, 40351/09, K.T: 13.09.2016.

İbrahim Güler/Türkiye, B. No: 1942/08, K.T: 15.10.2013.

Jemeljanovs/Letonya, B. No: 37364/05, K.T: 06.10.2016.

Kalēja/Litvanya, B. No: 22059/08, K.T: 05.10.2017.

Khodorkovskiy ve Lebedev/Rusya, B. No: 11082/06, 13772/05, K.T:
26.07.2013.

Konak/Türkiye, B. No: 3042/05, K.T: 03.09.2013.

Koni/Kıbrıs, B. No: 66048/09, K.T: 27.10.2015.

Krivoshey/Ukrayna, B. No: 7433/05, K.T: 23.07.2016.

Lalík/ Polonya, B. No: 47834/19, K.T.: 11.05.2023.

M/Hollanda, B. No: 2156/10, K.T: 25.07.2017.

Mehmet Zeki Çelebi/Türkiye, B. No: 27582/07, K.T.: 29.01.2020.

Mikhaylova/ Rusya, B. No: 46998/08, K.T: 19.11.2015.

Moroz/Ukrayna, B. No: 5187/07, K.T: 03.03.2017.

N.J.B.D./Birleşik Krallık, B. No: 76760/12, K.T: 27.10.2015.

Ogorodnik/ Ukrayna, B. No:29644/10, K.T: 05.02.2015.

Sadkov/Ukrayna, B. No: 21987/05, K.T: 06.07.2017.

Salduz/Türkiye, B. No: 36391/02, K.T: 27.11.2008.

Saranchov/Ukrayna, B. No: 2308/06, K.T: 09.06.2016.

Seyfettin Güneş/ Türkiye, B. No: 22182/10, K.T: 17.11.2015.

Shamoyan/ Ermenistan, B. No: 18499/08, K.T: 07.07.2015.

Shevkov/ Rusya, B. No: 12440/04, K.T: 19.06.2014.

Simeonovi/Bulgaristan, B. No: 21980/04, K.T: 12.05.2017.

Sitnevskiy ve Chaykovskiy/Ukrayna, B. No: 48016/06, 7817/7, K.T: 10.11.2017.

Sklyar/ Rusya, B. No: 45498/11, K.T: 18.07.2017.

Soytemiz/Türkiye, B. No: 57837/09, K.T.: 27.11.2018.

Süzer/Türkiye, B. No: 13885/05, K.T: 23.04.2013. (Adalet Bakanlığı-Uluslararası Hukuk ve Dış İşleri Genel Müdürlüğü- İnsan Hakları Daire Başkanlığı'nın gayri resmi çevirisi.)

Şiray/Türkiye, B. No: 29724/08, K.T: 11.02.2014.

Tikhonov/ Rusya, B. No: 17969/09, K.T: 10.12.2015.

Tolmachev/ Estonya, B. No:73748/13, K.T: 09.07.2015.

Turbylev/ Rusya, B. No: 4722/09, K.T: 06.10.2015.

Truten/ Ukrayna, B. No: 18041/08, K.T: 23.06.2016.

Urazov/ Rusya, B. No: 42147/05, K.T: 14.06.2016.

Vasenin/ Rusya, B. No: 48023/06, K.T: 21.06.2016.

Vyerentsov/ Ukrayna, B. No: 20372/11, K.T: 11.04.2013.

Yaroslav Belousov/ Rusya, B.No: 2653/13, 60980/14, K.T: 04.10.2016.

Yiğitdoğan/ Türkiye, B. No: 72174/10, K.T: 03.06.2014.

Zachar ve Čierny/ Slovakia, B. No: 29376/12, 29384/12, K.T.:
21.07.2015.

Zherdev/ Ukrayna, B. No: 34015/07 K.T: 27.04.2017.

İHAM kararlarına HUDOC üzerinden erişilmiştir. Erişim Link:
<https://hudoc.echr.coe.int/>

AYM KARARLARI

Abdo Şeyh ve Şerafettin Demir Başvurusu, B. No: 2021/7151, K.T.:
13.02.2023.

Aligül Alkaya ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 13/1138, K.T: 27/10/2015.

Aynur Ayvüzen Başvurusu, B. No: 14/784, K.T: 27/10/2016.

Bedri Balaban Başvurusu, B. No: 13/3168, K.T: 21/01/2015.

Behzat Çakar ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2014/16277,
K.T.: 13.09.2018.

Burhanettin Yalçın Başvurusu, B. No: 2013/2578, K.T.: 08.09.2015.

Burak Çileli Başvurusu, B. No: 13/2541, K.T: 09/09/2015.

Bülent Şakar Başvurusu, B. No: 13/1517, K.T: 30/06/2016.

Cevdet Ayaz ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2016/13689,
K.T.: 19.11.2019.

Cihan Yeşil Başvurusu, B. No. 13/8635, K.T. 06/05/2015.

Deniz Kartepe Başvurusu, B. No: 2021/4328, K.T.: 10.01.2024.

Emrah Yayla Başvurusu, B. No: 2017/38732, K.T.: 06.06.2020.

Emre Kunt Başvurusu, B. No: 2019/5577, K.T.: 08.03.2023.

Erol Aydeğer Başvurusu, B. No: 13/4784, K.T: 07/03/2014.

Erol Kaplan ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2014/14284, K.T.:
27.06.2018.

Ersin Ekmekçi ve Sinan Ekmekçi Başvurusu, B. No: 13/6068, K.T:
18/11/2015.

Eslem Hifa Karakoyunlu Başvurusu, B. No: 2021/17210, K.T.:
13.04.2023.

Famiye Beđim ve Mehmet Tahir Beđim Başvurusu, B. No: 2017/21882,
K.T.: 10.02.2021.

Fatih K k inar Başvurusu, B. No: 2021/52647, K.T.: 13.04.2023.

G ll zar Erman Başvurusu, B. No: 12/542, K.T: 04/11/2014.

Gürhan Nerse Başvurusu, B. No: 13/5957, K.T. 30/12/2014.

Haci Altürk Başvurusu, B. No: 13/5223, K.T. 08/09/2015.

Halit Kara Başvurusu, B. No: 2019/6722, K.T.: 12.04.2023.

İbrahim Bilmez Başvurusu (2) B. No: 13/7943, K.T.:15/12/2017.

İsmail  evik Başvurusu, B. No: 13/5727, K.T: 01/12/2015.

Mehmet Akdoğan ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 2013/817, K.T.:
19.12.2013.

Mehmet Fidan Başvurusu, B. No: 14/14673, K.T: 20/09/2017.

Mehmet Eryaşa Başvurusu, B. No: 13/6693, K.T: 16/04/2015.

Mehmet Oğur Başvurusu, B. No: 2018/5640, K.T.: 12.04.2023.

Mehmet Şerif Ay Başvurusu, B. No: 12/1181, K.T: 17/09/2013.

Metin Sarıgül Başvurusu, B. No: 13/3287, K.T: 20/04/2016.

Muhammet Fatih Berber Başvurusu, B. No: 2018/13628, K.T.:
11.05.2022.

Musa Erbeyi Başvurusu, B. No: 2021/29451, K.T.: 13.04.2023.

Orhan Patarya Başvurusu, B. No: 2019/42695, K.T.: 20.05.2021.

Sami Özbil Başvurusu, B. No: 12/543, K.T :15/10/2014.

Senem Esen Başvurusu, B. No: 2020/14769, K.T.: 19.01.2023.

Suna Ökmen ve Dursun Bütüner Başvurusu, B. No: 13/717, K.T:
20/04/2016.

Şehrivan Çoban Başvurusu, B. No: 2017/22672, K.T.: 06.02.2020.

Tacettin Ceylan Başvurusu, B. No: 2017/39062, K.T.: 10.11.2021.

Tahir Laçın Başvurusu, B. No:13/7011, K.T:05/11/2015.

Veli Özdemir Başvurusu; B. No: 14/785, K.T: 27/10/2016.

Yusuf Karakuş ve Diğerleri Başvurusu, B. No: 14/12002, K.T:
08/12/2016.

Yavuz Arslan Başvurusu, B. No: 2014/16433, K.T.: 09.11.2017.

AYM kararlarına AYM'nin sitesinde Kararlar Bilgi Bankası üzerinden erişilmiştir. Erişim Link: <http://www.anayasa.gov.tr/icsayfalar/kararlar/kbb.html>